

V Ě S T N Í K

Národopisné společnosti československé při ČSAV
a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV

Adresa: Národopisná spoločnosť československá při ČSAV, Praha 1,
Malá Strana, Všešrdova 2.

Adresa redakce: Brno, Arna Nováka 1.

Složení redakční rady:

Václav Frolec - vedoucí redaktor, Ľubica Droppová, Karel Dvořák, Dušan Holý, Josef Jančář, Richard Jeřábek, Helena Johnová, Jaroslav Kramařík, Adam Pranda, Oldřich Sirovátka, Josef Tomeš, Josef Vařeka.

Obálka: Josef Kiesewetter. — Uzávěrka 20. 9. 1965.

Grafia 24 Kyjov — Q-06*51547

Národopisná společnost československá při ČSAV
Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

VĚSTNÍK

Číslo 3—4 1965

Sté výročí narození velkého českého učenice Lubora Niederla, které jsme si v roce 1965 připomínali, nabádá k zamyšlení nad současnými úkoly československé národopisné vědy. Na konferenci o díle L. Niederla (Liblice 11.—13. 10.) se jasně ukázalo, že rozvoj jednotlivých oborů etnografie a folkloristiky v Československu neprobíhá rovnoměrně. Rovněž při pracovní poradě československých národopisců, která navazovala na konferenci, vyvstala řada problémů v souvislosti s řešením stěžejního úkolu naší vědy (Dějiny české a slovenské lidové kultury) i s přípravnými pracemi na československém národopisném atlasu. Je zřejmé, že splnění těchto náročných vědecko-výzkumných úkolů není možné bez iniciativní, obětavé a intenzivní práce jak jednotlivých badatelů, tak institucí. Neobejdeme se rovněž bez spolupráce s dobrovolnými národopisnými pracovníky v terénu, většinou dopisovateli Národopisné společnosti československé. Nyní jde o to, aby tato činnost byla řádně organizačně i teoreticky připravena a řízena. Potřebám národopisného atlasu by mělo být rovněž využíváno ve větší míře než doposud všech publikačních možností, které v Československu máme. Redakce Věstníku NSČ a SNS uvítá k uveřejnění i dílčí výsledky výzkumu. Bez těchto přípravných studií není možno podat syntetické zpracování jednotlivých národopisných jevů. Bylo by rovněž vhodné, kdyby k těmto příspěvkům bylo vždy připojeno několik otázek, vztahujících se k rozšíření některých vybraných etnografických jevů. Dopisovatelé NSČ by mohli přinést k těmto otázkám cenné údaje. Máme za to, že činnost spojená s přípravou národopisného atlasu by měla být hlavním posláním našeho Věstníku.

Před časem se obrátila redakce Věstníku na vedení národopisných ústavů o pravidelné zasílání zpráv o jejich činnosti publikační, vědeckovýzkumné, o konferencích, výstavách, přednáškových cyklech apod. Zatímco některé instituce pochopily význam podobných

informací, u jiných zůstala naše výzva bez ohlasu. Důsledky malé vzájemné informovanosti mezi našimi národopisnými institucemi není třeba uvádět, protože jsou obecně známy. Je už na čase, aby se spolupráce mezi etnografickými a folkloristickými pracovišti jen neproklamovala, ale konkrétně uskutečňovala.

V poslední době jsme svědky rozšiřování publikačních možností v našem oboru. Zásahu na tom mají některé ústavy, které mnohdy musí při své práci zdolávat řadu překážek. Národopisná společnost československá při ČSAV začne od roku 1966 znovu vydávat *N á r o - d o p i s n ý v ě s t n í k č e s k o s l o v e n s k ý*, který sehrál v dějinách naší vědy významnou úlohu. Publikační činnost, která je rovněž jedním z konkrétních výsledků badatelské i organizační aktivity, vyžaduje ovšem velké podpory jak jednotlivců, tak všech národopisných institucí. Bez vzájemné spolupráce na všech úsecích národopisné činnosti nebude možno splnit úkoly, které stojí před československou etnografií a folkloristikou.

Václav Frolec

Možnosti kartografování etnomuzikologického materiálu

Dušan Holý

Proti kartografování materiálních dokladů lidové kultury má mapování jevů kultury duchovní, kam patří z naprosté většiny i etnomuzikologický materiál, celou řadu nevýhod. Jevy materiální kultury neunikají zpravidla tak lehce pozornosti a jsou obyčejně lépe zastoupeny z širšího území. Je tomu tak nejen proto, že zde máme možnost přímého vizuálního vjemu, ale i proto, že tento materiál není zdaleka tak variabilní, že nevyžaduje tak pracné analýzy a že jeho životnost není omezena např. pamětí nebo životem člověka. U duchovních projevů je znesnadněná možnost vizuálního pozorování, a i když po zapsání projevu, což samo nebývá někdy lehké, tato možnost přece je, není nijak snadné zařadit jednotlivé záznamy do souvislostí. Abychom to mohli provést, musíme materiál nejdříve analyzovat, potom klasifikovat a teprve prostřednictvím těchto rozborů můžeme jej sledovat v různých korelacích. Pak bychom také mohli provádět i např. objektivnější mapování.

Také etnomuzikologickému bádání je vlastní základní metoda národopisného studia vůbec — komparatistika. A není třeba znovu zdůrazňovat, že právě folkloristika má na rozvinutí srovnávacího studia v národopise neobyčejný význam. Snahy o kartografování nejsou ani v etnomuzikologickém bádání nijak nové. Jejich prapočátky lze spatřovat už v odkazech na varianty ve sbírkách z minulého století. V moderním srovnávacím bádání jde nám však o to, vyhnout se náhodnosti při podobných odkazech. S růstem publikovaného materiálu narůstá hustý prales. Rovněž archivní záznamy leží prozatím v málo přehledném stavu a bude třeba delší doby a mnoha sil, než

bude provedena jejich klasifikace. Přitom se v etnomuzikologii nezavírají oči ani před použitím zcela moderních způsobů katalogizace a pomýšlí se i na využití kybernetiky. Lze říci, že v naší hudební folkloristice se za poslední období udělal značný kus práce. V současné době jsou už některé systémy klasifikace rozpracovány a jsou známy dokonce i za hranicemi. A pokud snad existují ještě některé neshody v přístupu k analýze některých složek, snaží se je odborníci postupně odstraňovat. Ale i kdybychom měli veškerý publikovaný i archivovaný materiál bezvadně zkatalogizován, nemuselo by to být pro zmapování určitého jevu zdaleka poslední slovo, stejně jak je tomu i v jiných odvětvích lidové kultury.

Pokusme se teď alespoň zhruba odpovědět na otázku, co a jak z etnomuzikologického materiálu kartografovat. Část našeho materiálu — lidové hudební nástroje — je možno mapovat podobně jako jevy materiální kultury. Pokusil se o to např. Kazimierz Moszyński v Atlase kultury ludowej w Polsce,¹ kde věnuje pozornost dudám. Jak však postupovat u písně, popřípadě u instrumentální hudby? Bylo by jistě možné věnovat jednu nebo i několik map každé jednotlivé písni. V Polsku postupovali podobně Małecki a Nitsch,² kteří pro každé slovo vytvořili jeden karogram. V některých písňových druzích, např. v bádání o baladách, se něco podobného v rámci studií vlastně dělá, i když tyto studie nebývají dokládány speciálními kartogramy. Zatím jde ovšem zejména o sledování slovesné stránky balad.

Jsou tu však i jiné možnosti. Tak je zde třeba možnost zaměřit se pouze na určité strukturální prvky. Anebo je možno postupovat komplexní analýzou, která je sice pomalejší, ale zase se jí zachycuje velké množství korelací. Při těchto postupech považoval bych vzhledem k mapování za velmi užitečné snažit se zvolit pro jednotlivé oblasti přímoúměrné procento záznamů; zdůrazňuji, že se zřetelem na další práci muselo by jít o řádně evidovaný materiál. Mohly by tak být vyvozovány konkrétní dílčí vzájemně srovnatelné výsledky. Po zvládnutí jedné etapy mohli bychom přejít k další: volit další záznamy, opět rovnoměrně po širším území. A je docela možné, že

po několika takových sondách bychom přišli k závěru, že další analýza materiálu za účelem získání celkového obrazu nebyla by už nutná, že obraz procentuálního zastoupení by se již neměnil anebo že by se měnil jen zcela zanedbatelně.³ I ve vědách exaktních se pracuje se statistickým průměrem, se střední hodnotou apod. Při monografickém zpracování jednotlivých oblastí postupuje se často velmi detailně. Mají-li se však údaje zařadit do většího celku, je naše analýza dost málo platná, protože nemáme objektivní podklady pro porovnávání. Chybí nám podobná analýza, jakou jsme provedli v jedné oblasti také v oblastech okolních i vzdálenějších.⁴

Máme ovšem ještě jiné možnosti: např. zpracovávat jednotlivé písňové druhy. Sám jsem se pokusil spolu se svou ženou prostudovat ukolébavky v Československu.⁵ Zatím podle publikovaného materiálu. Volil jsem tento písňový druh především proto, že je vyhraněný a že jde o poměrně malou skupinu písní. V práci chci však pokračovat dál. K dosud zpracovanému materiálu publikovanému hodlám přibrat archivní materiály. Dále bych chtěl provést ještě dotazníkovou akci a v některých nevysbíraných oblastech terénní výzkum. Ukázalo se totiž, že publikovaný materiál ještě málo dostačuje pro zmapování. Objevilo se dost bílých míst na mapě, míst, odkud máme buď jen málo záznamů tohoto písňového druhu, anebo odkud nám záznamy zcela chybějí. Archivní materiál může jistě innohé doplnit, ale přesto bude nutno provést ještě onu třetí akci: získat údaje z nevysbíraných oblastí.

Považuji za nutné upozornit, že v předkládané práci nejde o podání nějakých definitivnějších závěrů vzhledem k mapování. Nicméně studiem ukolébavek jsem si ověřil možnost kartografovat materiál v rámci jednoho písňového druhu. Rozhodně to je možné a má to své opodstatnění. V jiných písňových skupinách, které jsou rozsáhlejší a které nejsou tak vyhraněné, by se ovšem podobný záměr nedal tak snadno uskutečnit.

Avšak ani ukolébavky nejsou takový druh, který by se nestýkal s jinými písňovými skupinami. Nápěvy k ukolébavkám se např. spojují s nápěvy k některým primitivním obřadním písním, k dět-

ským popěvkům, i s tanečními nápěvy a s nápěvy písní z přírody — s trávnicemi. Po textové stránce se pak spojují ukolébavky s baladami, s koledami a opět s některými dětskými říkankami i s taneční písní a výjimečně se svatební písní. Ukolébavka je ovšem přesto druh vyhraněný a tyto fluktuace lze poměrně lehce odhalit; přitom u textů snadněji než u nápěvů. Někdy můžeme však označit i nápěvné migrace ze skupiny ukolébavek do jiného písňového druhu. Například známý nápěv ukolébavky Spi, děťátko, spi, nacházíme na Moravě i v taneční písní. Na Podluží se na něj tančí mužský tanec hošíje.⁶

Mezi ukolébavky řadím jen ty projevy, které jsou bezprostředně obsahově spjaté s textovými motivy „uspat dítě“ a které přitom nemají nebo nenabývají ráz jiného písňového druhu. Neřadím sem tedy ani takové záznamy, u nichž je sběratelem např. uvedeno „ukolébavka — koleda“. Vztah jiných písňových druhů k ukolébavkám je jinak velmi pozoruhodný. Bude jistě zajímavé zjistit, do jaké míry se ukolébavka podílela třeba na vzniku některých koled o Ježíškovi.

Pokud jde o textovou stránku ukolébavky, bylo by velmi dobře možné zmapovat výskyt citoslovečných obdob slovesa spáti, užívaných v ukolébavkách, jako halaj, belaj, lulaj, nynej, daďej, hajej atd. Ale tu jde spíše o otázku dialektologickou, kterou — i když je z našeho hlediska nemálo pozoruhodná — na tomto místě pomímím. V této souvislosti dovoluji si však malé odbočení. Začal jsem s kartografováním citoslovců, a to v lidové písní jako celku. V tomto případě jde o jev, pro jehož sledování zdaleka nemusíme vyčerpat ani všechny sbírky, pro který postačí zvolit sbírky tak, abychom pokryli území, v němž chceme mapování provést. V tomto případě šlo by obsáhnout poměrně rychle širokou oblast hluboko přesahující naše státní hranice. Že tu rozdíly a souvislosti existují, uvědomili si již starší badatelé. O rozdílech nás dobře přesvědčuje známá skutečnost o výskytu citoslovce „ej“, které na Moravě a na Slovensku je velmi časté a které se v Čechách vyskytuje nesrovnatelně méně.

Z publikovaného materiálu ukolébavek v Československu bylo prozatím zpracováno 397 záznamů; z toho nápěvů jen 199. Nápěvů

je tedy mnohem méně. Na Slovensko připadá 215 záznamů, na Moravu 112 a na Čechy 70.⁷ Vidíme, že nejbohatěji jsou zveřejněny ukolébavky slovenské. Odtud je pak nejméně záznamů ze západu. Na Moravě je nepokrytých míst více, hlavně pokud jde o jižní a jihozápadní území. V Čechách, odkud je publikovaných záznamů nejméně, chybějí téměř úplně záznamy ze západních a severních oblastí.

Mezi těmito záznamy ukolébavek bylo zjištěno na 130 význačných textových motivů;⁸ mezi nimi je 12 nejpoužívanějších. Množství motivů se snad jeví vzhledem k počtu záznamů velké. Ale při rozboru ukolébavek se ukázala nutnost podrobnějšího rozpracování motivické stránky, než jak se to jeví u jiných druhů písní. Zvláště ve slovenských ukolébavkách, kterých je nejvíce, se ukázalo, že jednotlivé sloky se spolu různě spojují a vytvářejí tak pestrou mozaiku. V několikaslukových záznamech se setkáváme se vzájemným prolínáním motivů. Běžné zde bývá spojování tří až pěti sluk, ale nacházíme i sedmi až osmislukové písně. S omezenějším výskytem tohoto kaleidoskopického skládání jednotlivých motivů v jeden celek přicházíme do styku i na Moravě. Ale zde se už spíše a v Čechách téměř výhradně setkáváme s ukolébavkami, v nichž existují ustálená spojení stejných motivů. Přitom se spolu pravidelně nespojuje víc než tři čtyři motivy.

Zdá se, že motivická kaleidoskopičnost ve slovenských a zčásti i v moravských ukolébavkách (a bude to asi platit i pro jiné písňové druhy) souvisí především s veršovým rozměrem sloky. Pro slovenskou ukolébavku je totiž velmi charakteristické šestislabičné čtyřverší. Jen zcela nepatrné procento slovenských ukolébavek má jiný veršový rozměr. Přitom šestislabičné čtyřverší není, jak známo, na Slovensku charakteristické jen pro ukolébavky. Toto čtyřverší umožňuje zpívat text na různé nápěvy a zároveň i spojovat spolu různé texty. A podobně je tomu na Moravě, kde je zase v ukolébavkách charakteristický čtyřslabičný verš.

Naproti tomu složitější veršové rozměry neumožňují pro svou speciálnost hladkou fluktuaci jiných příbuzných motivů, jež mají odlišnou výstavbu sloky. Prostě z toho důvodu, že by bylo nutno přestavět celý text do jiného rozměru.

Pokud jde o charakter textových motivů, dá se zhruba říci, že motivy jsou v převážné většině konejšivé, v Čechách a na Moravě mají zhusta až humorný ráz. Na Slovensku pronikají i smutnější a drsnější motivy se sociální tematikou.⁹ Můžeme vydělit motivy čistě slovenské, pak některé motivy společné pro Čechy a Moravu a jiné společné pro Slovensko a Moravu a nakonec motivy společné pro všechny tři naše země.

Jako typické slovenské motivy můžeme uvést např.:

Hajaže mi, haja,
puoďdeme do HÁJA,
naberieme kvieťa
pre to maluo dieťa.¹⁰

Bubajže mi, bubaj,
len še mi ňeskuľaj
s kolisočki mojej
do tej ŽEMI čarnej.¹¹

Spiže mi, spiže mi,
MATKA ti je v zemi,
otec pod stenami
s mladými vdovami.¹²

Jako jeden ze společných motivů pro Čechy a Moravu lze uvést:

Hajej, nynej, maličký,
máma KOUPI střevičky
a tatínek pásek
za myší ocásek . . .¹³

Ke společným motivům moravsko-slovenským patří např.:

Ej, spi, Janičko, spiže,
mac ci VARI sliže,
sližičky na stole,
spi, Janičko, dobre.¹⁴

Hu hu hukše,
mama VARÍ lukše,
až uvaří, také dá,
Janíček se napapá.¹⁵

Společným motivem pro všechny tři naše země je např. motiv „až mi usneš, ODEJDU tě“. Uvádím alespoň dvě rozdílná zpracování:

Halý dítě,
kolébu tě,
až mi usneš,
ODEJDU tě.¹⁶

Huliže, beliže,
mamka ca kolíše,
kej ca ukolíše,
jona ca ODEJDZE.¹⁷

Mezi primitivními nápěvy k ukolébavkám — zřejmě velmi starobylými — nacházíme v publikovaných záznamech několik obrysů, které jsou rozsety od českého Chodska až po východní Slovensko. Přesto, že těchto záznamů je poměrně dost, nepokrývají zdaleka všechny oblasti. Může tomu tak ovšem být i proto, že sběratelé tyto nápěvy nezapisovali právě pro jejich primitivnost anebo že je prostě badatelé do svých prací z téhož důvodu nezařazovali.¹⁸

Podle publikovaných záznamů můžeme prozatím říci, že nejvíce nejprimitivnějších nápěvů k ukolébavkám nacházíme na Moravě a na západním Slovensku. Jako příklad vyjímám prototyp nápěvu Halí, belí, koně v zeli.¹⁹ Nacházíme jej po celé Moravě, nejvíce však na jihovýchodní Moravě, potom na západním Slovensku — na Myjavsku. Zde se kromě úplně totožného nápěvu setkáváme i s jeho modifikací přizpůsobenou šestislabičnému veršovému rozměru.²⁰ Uvedený nápěv, opět obměněný, nacházíme i ve východních Čechách, na Chrudimsku. Místo 3 2 3 1 je zde nápěv obměněn na 4 2 3 1.²¹ To bychom na publikovaném ukolébavkovém materiálu měli jeden vztah Čechy — Morava — Slovensko; přitom bychom mohli vzhledem ke kvantitě výskytu považovat tento typ za charakteristický pro Moravu. Tak se na to díval už v roce 1927 Karel Plicka, když psal o slovenských ukolébavkách.²²

Jiný vztah Čechy — Morava — Slovensko je možno sledovat u známého nápěvu Spi, děťátko, spi. Jeho prototyp nacházíme v Erbenově sbírce.²³ Ostatní publikované záznamy tohoto nápěvu z Čech jsou vcelku totožné. Záznamy uvedeného nápěvu máme ovšem i z Moravy i ze Slovenska, ale jen ze Slovenska západního. Na Moravě, vedle toho, že se setkáváme přímo s totožným zněním tohoto nápěvu, nacházíme i jeho obměny, kdežto na Slovensku²⁴ jsou mezi publikovanými záznamy jen jeho obměny.

A ještě s jednou důležitou nápěvnou souvislostí se v ukolébavkách potkáváme. Je to souvislost mezi východomoravským, západoslovenským a středoslovenským materiálem. Jde o nápěv, který máme zaznamenán už J. Á. Komenským. Nejsem první, kdo si všimá nápěvu této ukolébavky a kdo jej konfrontuje se současným písňovým materiálem. Antonín Václavík poukázal na souvislost této ukolébavky s nápěvem svatební písně Na vás my, tatíčku, na vás my čekáme.²⁵ Václavík myslím správně vystihl, že tři slabiky navršené nad šestislabičné čtyřverší na konci sloky jsou patrně dodatek Komenského. Mám vůbec za to, že text této ukolébavky Komenský sám vytvořil.²⁶ Vedle toho, že mezi oběma nápěvy je nápadná shoda zvláště v první periodě, mohl by nás zaujmout i textový motiv: na

pěknú kolébku my od vás žádáme. Když jsem však prohlédl slovenské ukolébavky, zjistil jsem tento nápěv i přímo mezi nimi.²⁷

S problémem nápěvných souvislostí vyvstává i jiná příbuzná otázka, totiž co je pro jednotlivé uzemní celky typické a zda se vyhraňují nějaké menší oblasti. Po tom, co jsme řekli, můžeme snad připustit, že ukolébavka Spi, děťátko, spi, je typ český, který migroval na východ, na Moravu i na Slovensko a že typ Halí, belí, koně v zeli je alespoň podle publikovaných záznamů typický pro Moravu. Na charakteristické rysy nápěvné stránky slovenské ukolébavky jsme rovněž už narazili. Řekli jsme, že Slovensko má daleko nejvíce publikovaných záznamů. Uvedl jsem také, že pro slovenskou ukolébavku je typické především šestislabičné čtyřverší. Po nápěvné stránce je tento rozměr neobyčejně variabilní. Překypující množství písní zachovávajících tento rozměr si zřejmě samo vynucovalo tvorbu nových nápěvů a jejich obměn, mělo-li se zabránit neustálému opakování jednoho nebo několika nápěvů. A pak je tu zmíněná možnost vzájemné fluktuace různých textů a různých nápěvů. Mezi písněmi tohoto veršového rozměru můžeme snad právě proto velmi dobře sledovat přechody od jednoho nápěvného typu k druhému. Zde není často snadné rozhodnout, kde končí varianta jednoho prototypu a kde už začíná varianta prototypu druhého. Ale to už jsou otázky, které bude nutno podrobně řešit ve speciálních studiích.

O slovenských nápěvech k ukolébavkám je možno stručně říci, že kromě skupiny variant k nápěvu, který jsme porovnávali s Komenského záznamem, v níž ovšem existuje celá škála analogií, od shod částečných a matnějších až po totožnosti, vyděluje se zřetelně především typ východoslovenský.²⁸

Za český typ ukolébavkového nápěvu lze považovat nápěv k ukolébavce Hajej, můj andílku, hajej a spi, kterého jak známo, použil Smetana v Hubičce²⁹ a který nacházíme např. v Rittersbergově sbírec z počátku 19. století.³⁰

Za typicky moravský lokálně omezený ukolébavkový nápěv lze považovat nápěv Halé, dítě, mělos přijít v lítě, pocházející z Hané a zapsaný u Sušila.³¹

To by bylo stručné shrnutí toho, co se dalo prozatím vysoudit ze studia našich publikovaných ukolébavek z kartografického hlediska. Už tento pohled ukázal však nutnost obrátit pozornost i k jinonárodnímu materiálu, na což konec konců poukázal už ve dvacátých letech Karel Plicka.³² Ráz našich ukolébavek budeme moci osvětlit až po jejich srovnání s ukolébavkami jiných evropských národů; které prvky z textového nebo nápěvného hlediska jsou mezinárodní a které prvky jsou naopak doimáci.

O tom, jak by vypadalo mapování, nechci příliš teoretizovat. Těžiště bude však patrně spočívat zejména ve studiích a v legendách. Pokud jde o kartogramy, které by studie zpřehledňovaly, bylo by nutné na prvním místě vypracovat kartogram vysbíraných lokalit. Kromě toho museli bychom připojit kartogram základních typů a pak by následovalo několik map typů lokálních. Na dalších mapách mohli bychom uvádět statistiky ze studia jednotlivých strukturálních složek, ať už hudebních nebo slovesných.

Závěrem lze s určitostí říci, že dosavadní studium ukolébavek ukázalo, že mapování v rámci tak vyhraněného písňového druhu je možné. Podání definitivnějších závěrů, podchycených popřípadě i do kartogramů, vyžádá si však ještě mnoho práce.

P o z n á m k y :

1 Kraków 1934.

2 M. Malecki — K. Nitsch, Atlas jezykowy polskiego Podkarpacia I, II, Kraków 1934.

3 Tu mám na mysli sledování podobných strukturálních prvků jako je tonalita, tónina, ornamentální prvky apod.

4 Ve stejném smyslu jsem se vyjádřil v článku *Národopis jako historická věda* (spolu s V. Frolicem), *Národopisné aktuality* 1964, č. 1. str. 3.

5 V evropské literatuře roste v poslední době zájem o tento písňový druh. Upozorňuji zvláště na studii C. Romanské — G. Veselinova, *Kam proučvaneto na balgarskija detski folklor, Prispivni pesni, Izvestija na etnografskija institut i muzej VII*, 1964, str. 193 — 232. V Maďarsku, pokud vím, chystá o ukolébavkách práci Imre Katona.

6 Srov. J. Poláček, Slovácké písničky III, Praha 1949, č. 113. Na Valašsku se tento nápěv spojuje zase s textem tance zvaného mynářský (srov. J. N. Poláček — A. Kubeša, Valaské písničky V, Milotice nad Bečvou 1946, č. 165.

7 I když jsem se snažil obsáhnout veškerý publikovaný materiál, ať už máme na mysli sbírky, národopisné monografie nebo časopisecké publikace, je možné, že se při dalším jeho sledování tato čísla zvýší. Za důležité považuji upozornit na to, že do těchto přehledů nejsou zahrnuty přetisky, pokud jsou takto přímo označeny.

8 Pojem význačný motiv v lidové písni chápu tak, jak to formuloval O. Sirovátka, O soupisu textových variant lidových písní, Zprávy Společnosti československých národopisců při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV, 1961, str. 12.

9 Jak vidíme, promítají se tedy i v tomto samostatném písňovém druhu některé obecné rysy písně na našem území, jak je naznačil už F. Bartoš; srov. např. úvodní část jeho pojednání Několik slov o lidových písních moravských, kterou uveřejnil ve své druhé sbírce písní, Národní písně moravské v nově nasbírané, Brno 1889, str. I — V.

10 B. Bartók, Slovenské ľudové piesne I, Bratislava 1959, č. 143.

11 Slovenské ľudové piesne II, Bratislava 1952, č. 299.

12 J. Kollár, Národné spievanky, Bratislava 1953, č. 337.

13 F. Bartoš, Naše děti, Praha 1949, str. 21.

14 K. Plicka, Slovenský spevník I, Bratislava 1961, č. 126.

15 F. Sušil, Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými, Praha 1951, č. 1403.

16 F. Sušil, o. c., č. 1399.

17 K. Plicka — M. Benka, Uspávanky, T. Sv. Martin 1946, č. 6.

18 Podobně píše V. Stuchlý, Ze života slezských dětí, RZ V, 1955, str. 39, že zpěváci těm drobným popěvkům ani nevěnovali zvláštní pozornosti, nepokládali je za „pěšničky“.

19 F. Bartoš, Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými, Brno 1882, č. 119.

20 Slovenské ľudové piesne III, Bratislava 1956, č. 1.

21 Chrudimsko a Nasavrcko III, str. 350, č. 8.

22 Slovenské uspávanky, Slovenské pohľady 1927, str. 461.

23 K. J. Erben, Prostonárodní české písně a říkadla, Praha 1886 — 88, č. 289.

24 Ze slovenského materiálu srov. J. Kováčová, Myjavské písně, Martin 1957, č. 33, z moravského materiálu viz J. Nečas — J. Vysloužil, Hlučínský zpěvníček, Praha 1951, č. 36.

25 Srov. A. Václavík, J. Á. Komenský a lidová tradice, Zprávy antropologické společnosti IV, 1951, str. 27 — 30. Václavík zde uvádí též notaci Komenského ukolébavky Spi mé milé poupě.

26 Jiný názor uvádí J. Škarka; srov. J. Á. Komenský, Duchovní písně, Praha 1952, Poznámky, str. 482, č. 137.

27 Odkazují alespoň na ukázkou z Těrchové; srov. Slovenské ľudové piesne II, o. c., č. 109.

28 Srov. např.: Ukrainski narodni pisni schidnoi Slovačini II, Prešov 1963, č. 12 aj.

29 O tom srov. B. Štědroň, Pastorely a ukolébavka v Hubičce, HR VI, 1953, str. 452 n.

30 J. Ritter z Rittersberga, České národní písně, Praha 1825, č. 163.

31 F. Sušil, o. c., č. 1407.

32 Slovenské uspávanky, o. c., str. 460 n.

Typy mužských pokrývek hlavy na Valašsku, jejich lidové názvy a návrh odborné terminologie

Alena Jeřábková

V dosavadních pokusech o systematiku lidové kultury objevují se národopisné jevy toho druhu, o jakém pojednává tento příspěvek, zpravidla jen rámcově. Při obecné podobě systematiky lidové kultury v celém jejím rozsahu je přirozené, že nemůže přihlížet k historickému vývoji a k územnímu rozšíření jednotlivých jevů. Přece však je nezbytné pro zpracování krajových monografií a zejména pak syntetických děl, jako například atlasu lidové kultury v Československu. Mapování národopisných jevů předpokládá existenci velkého počtu typologických studií vycházejících ze všech dostupných pramenů.

Tento příspěvek o typech mužských pokrývek hlavy z Valašska shrnuje nejdůležitější literární a ikonografická svědectví a přihlíží k dochovaným dokladům v muzejních sbírkách a v terénu.¹⁾ V dosavadní literatuře nebyly mužské čepice a klobouky soustavně popsány a regionální příspěvky zachycovaly jen současný nebo nedávno minulý stav a nepřihlížely k předchozímu vývoji.

Třídění dokladů podřizují typologickému hledisku: popisují podle druhů nejdříve čepice, pak přechodné formy (husárek, gevěrec) a posléze klobouky. Uvnitř těchto druhů rozdělují jednotlivé typy s ohledem na jejich předpokládanou vývojovou posloupnost, popřípadě varianty. Vcelku nízký počet spolehlivých zpráv, hlavně ze starších období, nedovoluje utřídit tento materiál chronologicky a vymezit přesně dobu a trvání výskytu jednotlivých typů.

BARANICA. Nejstarší publikovaná zmínka sahá do roku 1777, kdy byl popsán kroj Valachů, kteří se přihlásili k evangelické víře.

Asi ze stošedesáti mužů měli beranice jen dva, a to černou Valach z Jablunky a blíže nepopsanou muž z Rusavy.²⁾ Na počátku minulého století zobrazil v beranici „obchodního Valacha“ J. H. A. Gallaš, který se též zmiňuje o tom, že černou beranici nosili v zimě téměř všichni.³⁾ Tato pokrývka hlavy byla zhotovována z černé beráncí kožešiny připravované zvláštním způsobem.⁴⁾ Byla zdobena po straně modrými šňůrkami, popřípadě zakončena štrápcem.⁵⁾

AKSAMÍTKA. Mladším typem kožešinové čepice je vydrovka, zvaná na Valašsku „aksamítka“. Na rozdíl od předchozí beranice nebyla zhotovena jen z kožešiny, nýbrž její dýnko bylo ušito z barevného, nejčastěji zeleného sametu nebo harasu, po stranách byla obšita kožešinou z vydry. Na jedné straně byl kožešinový lem vysoký asi sedm palců, na druhé straně jen tři palce. Za mrazů se lem sklápěl tak, že vyšší část zakrývala uši, nižší čelo.⁶⁾ Na dýnku byla zdobena zelenými, popřípadě stříbrnými či zlatými šňůrami.⁷⁾ Byla poměrně nákladnou součástí, v sedmdesátých letech stála 3 — 4 zl. stř.⁸⁾ Levnější byly lemovány liščí kožešinou.⁹⁾ Na Vizovsku zanikly v sedmdesátých letech.¹⁰⁾

VÁZANÁ ČEPICA. Ojedinělou pokrývkou hlavy, vztahující se v pramenech jen k Novému Hrozenkovu, je „vázaná“, tj. pletená čepice. Sloužila jako levná náhražka za dražší beranici. Byla jednoduchého tvaru, kolem dokola nebo aspoň vzadu měla obrubu ze střídajících se svislých pruhů v bílé a černé barvě, se štrápcem na vrcholku. Obruba se vyšívala způsobem, který připomínal beráncí kožešinu.¹¹⁾ O vázané bílé čepce z vlny se štrápcem se zmiňuje Bayer v poslední čtvrtině minulého století, ale blíž ji nelokalizuje.¹²⁾

HUBÁŇ, HABÁNOVICA. Jedním ze snadno dosažitelných přírodních materiálů byl choroš, lidově zvaný „hubáň“ nebo též „habán“,¹³⁾ cizopasná houba na buku.¹⁴⁾ Obliba čepic i klobouků z choroše nespočívala jen v jejich dostupnosti, měla snad i jiné příčiny; v létě prý totiž příjemně chladily. Pro tyto vlastnosti pravděpodobně zdomácněla mezi pastevci.¹⁵⁾ Hubáňové čepice byly obecněji rozší-

řeny než jen mezi pastevcí.¹⁶⁾ Tvarově odpovídaly některé hubáňové pokrývky hlavy čepicím bez stříšky, jiné kloboukům s více nebo méně širokou střechou. Ve větším množství se bohužel tyto čepice a klobouky nedochovaly, exemplář v muzeu ve Valašském Meziříčí je jedním z nemnohých pozůstatků. Jejich výroba je známa především z Velkých a Malých Karlovic, ze Soláně, z Valašské Bystřice a z obcí na horním toku rožnovské Bečvy.

HUSÁREK. Důležité místo ve vývoji pokrývek hlavy na Valašsku zaujímají „husárky“. Rozšířily se na našem venkově i v Praze v 16. století.¹⁷⁾ Jejich původ je třeba hledat asi v Uhrách, kde se nosily již dříve. Husárky tam dožívaly až do 19. století, jak to dokazují vyobrazení maďarských lidových krojů z této doby.¹⁸⁾ Název svědčí o tom, že k rozšíření husárků v lidovém prostředí u nás, na Slovensku i jinde přispělo to, že byly součástí stejnokroje husarů,¹⁹⁾ z něhož pronikly patrně zprvu mezi zbojníky a jejich prostřednictvím mezi lid. Na Valašsku rozšířený husárek je obecně známý variant s jedním nebo dvěma odstávajícími špičatými křídly po stranách. V literatuře je označován jako čepice salašníků²⁰⁾ a ani známá vyobrazení nejsou s tímto náhledem v rozporu. Vskutku se s nimi setkáváme často na vyobrazeních pastevců.²¹⁾ Jedním z nejstarších dokladů husárku z území Valašska je anonymní kresba z doby kolem roku 1720;²²⁾ husárek vyhlíží jakoby byl zhotoven z kožešiny.²³⁾ Poměrně zřetelná kresba Valacha na kartuši katastrální mapy obce Pozdětchova z roku 1780²⁴⁾ dává představu o husárku jako čepici se širokým lemem dokola hlavy, zhotovené z měkkého poddajného materiálu, jejíž jedno křídlo po straně vzadu spíš visí dolů. Valaši na staré rytině²⁵⁾ mají husárky poněkud nižší, nahoře vodorovně zakončené, s naznačeným lemem a jedním křídlem po straně. Také figurky pastevců na lidových frenštátských betlémech mají husárky,²⁶⁾ jejichž jedno křídlo je zdobeno klikatou čarou. Po stránce kresebné je nejdokonalejší vyobrazení od Šebestiána Mansfelda z roku 1786.²⁷⁾ Jeho husárek je poměrně dost vysoký, má po straně jedno křídlo a je ozdoben snítkou. Obě Gallašovy kresby bačů²⁸⁾ jsou na první pohled jasnými replikami Mansfeldova Zálesáka od Vsetína a Brumova. Jsou téměř

totožné. Přesto však zobrazil Gallaš své bače na rozdíl od Mansfelda s dvěma křídly na husárku. V řadě vyobrazení valašských husárek je to ojedinělé.²⁹⁾ Z toho hlediska je důležité Gallašovo sdělení, že husárek je černá vysoká čepice „kloboučného způsobu s dvěma na zadek obrácenými křídly“.³⁰⁾ Jeho výraz „kloboučná“³¹⁾, jehož používá na jiném místě též pro soukenné papuče, potvrzuje, že tato čepice byla soukenná, vyrobená patrně z domácího huněného sukna. Vůskyt husárek definitivně mizí na počátku 19. století.

GEVĚREC. Jedním z dnes již neznámých typů klobouku byl tzv. „gevěrec“. V literatuře není bližší popsán. V Ohéřalově Týdeníku z roku 1848 nacházíme v článku psaném pod šifrou D. S. (Sloboda) zmínku, že „gewerec“ je bývalý valašský klobouk. To znamená, že již v té době se nenosil. Bayer však určuje dobou jeho nošení 19. století.³²⁾ Podle něho to byl klobouk divné formy, který jakoby měl vzadu vypouklý štít. Ani nejstarší informátoři Joži Orsága Vraneckého před rokem 1929 neznali gevěrece, slýchali jen od starších, že bývaly vysoké a zakončené špicí, což jsou ovšem zprávy značně nepřesné.³³⁾ Joža Orság Vranecký vidí souvislost se starými gevěrci v papírových čepicích pastuchů se stejným názvem, což bylo asi nespolečně pochopeno Václavem Machkem³⁴⁾, který neopodstatněně píše o gevěrci jako o součásti současného slavnostního kroje v Novém Hrozenkově. Podle Machka byl gevěrec starovalašská válcovitá³⁵⁾ pokrývka hlavy a ani z pramenů, které uvádí Cranjala³⁶⁾, nevyplývá jasně, zda to byly čepice či klobouky. Slova obdobná gevěrci v jiných slovanských jazycích³⁷⁾ označují pokrývky hlavy ve tvaru přilky. Válek přiznává, že formu gevěrců neznáme, ale ztotožňuje je s jinými pokrývkami hlavy, pro něž je však doložen název husárek, jak jsme již uvedli.³⁸⁾ Tedy zprávy o gevěrcích jsou tak kusé a nejasné, že není možno si z nich učinit ucelenou představu.

NA GURÁŠ nebo NA TŘI GURÁŠE. K uvítání císaře Josefa II. v roce 1784 nasadil si valašský vojvoda podle J. L. O. Kramoliše³⁹⁾ klobouk na tři guráše. Podle mínění Václavkova⁴⁰⁾ měl tento klobouk nahoře knoflík, ke kterému se střecha připevnila šňůrkami tak, že se vytvořily tři rohy. Tento klobouk označil Josef Válek též jako součást

hrozenkovského kroje.⁴¹⁾ Bližší údaje neznáme, ale i z těchto se zdá, že šlo spíš o typ slohového klobouku, který nepronikl do širokých lidových vrstev, nýbrž byl po jistou dobu odznakem privilegovaných představitelů lidu, například vojvody, popřípadě se mohl na čas stát uloupenou součástí oděvu zbojníků, jak o tom svědčí obraz Ondráše a Juráše z příborské radnice⁴²⁾, na němž Jurášův klobouk silně připomíná představu, jakou nám literatura umožňuje o klobouku na guráš vytvořit.

ŠIRÁŇ, ŠIRÁK; ŠIRŮCH. V druhé polovině 18. století a v 19. století nosil se na Valašsku širáň nebo širák podobného vzhledu, jaký známe z některých slovenských krojových typů. Gallaš jej nakreslil na hlavě hukvaldského vrchaře, plřaře a portáše.⁴³⁾ Podle některých starších literárních pramenů je spojován širáň s oděvem vážených a majetných lidí.⁴⁴⁾ Měl malé kulaté dýnko a vyznačoval se hlavně širokou střechou. Býval ozdoben sametovou stuhou, třepením či přezkou.

CYLINDR. Z první poloviny 19. století jsou v souvislosti s několika typy valašských lidových krojů vyobrazeny cylindrické klobouky s plochým dýnkem a středně širokou střechou. Jsou s nimi vyobrazení čtyři muži z Valašska na Hornových litografiích pořizovaných u příležitosti návštěvy císařské rodiny v Brně v roce 1836. Klvaňa tento typ klobouků omylem nazval plstka.⁴⁵⁾ Je ovšem velmi pravděpodobné, že v případě tohoto typu klobouku běží o zcela výjimečný jev, jehož existenci v lidovém prostředí a fixaci v Hornově albu si můžeme vyložit onou neobvyklou příležitostí, jakou byla brněnská slavnost. Ostatně i některé jiné součástky zobrazených krojů nasvědčují tomu, že vybrané páry usilovaly o co možná nejvyšší míru reprezentativnosti bez ohledu na regionální krojovou čistotu. Další závažnou okolností je to, že zobrazené páry nemusely ve všech případech představovat vskutku lidové typy, nýbrž mohly pocházet z privilegovaných vrstev jako například dvojice z Valašsko-meziříčska, o níž je nám známo, že jsou to členové fojtovské rodiny z Krhové. Tyto klobouky, zjevně městského původu, označujeme proto jako cylindry.

PLSTKA. Název plstka měl patrně význam obecnější než jen pro určitý druh klobouků.⁴⁶⁾ Že i na Valašsku mohl mít původně název „plstka“ širší význam, naznačuje to, že se s ním setkáváme jako s pojmenováním pro širák.⁴⁷⁾ Název plstka se nejdéle udržel na Valašskokloboucku a Vizovsku, kde slouží jako pojmenování pro klobouky se středně širokou střechou, plochým nebo zakulaceným dýnkem, mírně se zužujícím směrem nahoru. Jsou to klobouky stejného typu jako mužské klobouky z Rusavy.

HUCÁŇ. Nevíme přesně, od které doby se začal na Valašsku nosit vysoký klobouk s dýnkem ve tvaru komolého kužele, zvaný často posměšně „hucáň“; doklady jeho výskytu máme z poloviny minulého století. Nosil se současně se širákem; v devadesátých letech se už stával širák vzácným a převládal vysoký klobouk, pro který ovšem stále zůstává označení „širák“ nebo prostě „klobúk“. Někdy se spojuje nošení vysokých klobouků se svobodnými muži a není vyloučeno, že se jich jako nové módy ujali. Výška klobouků však nebyla vždy a všude stejná. Zatímco výška starších klobouků se pohybuje mezi 16 — 18 cm, později jsou vysoké i přes 20 cm. Víme však, že na Rožnovsku dosáhl největší výšky až 30 cm. Zprávy o rožnovských kloboucích z druhé poloviny minulého století mluví o špičatých či téměř končitých dýnkách.⁴⁸⁾ Ovšem výška klobouku na Kalivodově litografii z okolí Rožnova není pravděpodobná.⁴⁹⁾ Pro jejich vratkost měli je patrně někdy přivázány pod bradou úzkým řemínkem.⁵⁰⁾ Tyto klobouky bývaly zdobeny zelenou sametovou stuhou s přezkou umístěnou vpředu uprostřed.

PLSTĚNÝ KLOBOUK TOVÁRNÍ VÝROBY. Přibližně od poslední čtvrtiny 19. století se staly neústrojnou součástí tradičního mužského kroje, v té době již rapidně zanikajícího, plstěné klobouky tovární výroby obvyklého tvaru, tmavých barev, zdobené širokou hedvábnou stuhou. V pozdější době zajisté k obecnému rozšíření těchto klobouků přispělo založení kloboučnických továren ve Valašském Meziříčí a v Jičíně.

Uvedené typy čepic a klobouků nevyčerpávají všechny druhy, typy a varianty mužských pokrývek hlavy na Valašsku. Záměrně pomíjíme ty, jež nebyly součástí všedního nebo svátečního oděvu, nýbrž jen doplňkem některých příležitostných krojů⁵¹⁾ nebo masek; pomíjíme též takové primitivní formy pokrývek hlavy, jakými byly například obecně rozšířené pasácké pytle. Kromě toho však jsou v literatuře zaznamenány některé výjimky nebo jsou v ní obsaženy kusé zprávy o kloboucích nebo čepicích, které podle příliš stručného nebo nepřesného popisu není možno přesně určit a zařadit pod některý z uvedených typů. Například Gallaš se zmiňuje o huněných javínkách vsetínských Valachů,⁵²⁾ nebo u příležitosti výslechu evangelických Valachů v roce 1777 byla několikrát zmínka o soukenné či kožené formanské čepici, o jejímž vzhledu nic není známo.⁵³⁾ Též některé prameny ikonografické nepodávají zcela přesný a přesvědčivý obraz o vzhledu čepic a klobouků. Zmínili jsme se již na jiném místě o jistých disproporcích v zobrazení klobouků z Rožnovska v grafikách Františka Kalivody. Též znázornění klobouků na jeho litografiích z okolí Hranic a Lukova⁵⁴⁾ se vymyká představě o popsaných typech, zejména o širáních, jimž se nejvíce blíží. Tyto klobouky mají po stranách širší střechu než vpředu, zvednutou k dýnku. Též ve zmíněných protokolech z roku 1777 je několik nevýrazných zmínek o kloboucích se střechou smáčkutou na jednu nebo na dvě strany.⁵⁵⁾ Je ovšem těžko spojovat tyto zprávy s typy klobouků na Kalivodových grafikách a při jisté nepřesnosti Kalivodových vyobrazení krojů⁵⁶⁾ z toho nelze vyvozovat žádné závěry. Pozoruhodné je to, že protokoly z roku 1777 činí rozdíl mezi širokými klobouky a „obyčejnými selskými“. Bohužel však nepodávají přesnější popis. Studium mužských pokrývek hlavy umožňuje vyslovit domněnku, že většina popsaných typů byla výsadou majetnějších vrstev. Počet typů čepic a klobouků mezi prostým lidem byl vcelku nízký a nepodléhal asi častým změnám pod vlivem dobové módy. Je pravděpodobné, že mezi lidem byly více rozšířeny čepice a klobouky méně nákladné a tudíž i prostší. O jednom z těchto typů se nejasně zmiňuje Gallaš a nazývá jej „úzké plitké širánky“; nosili je podle

něho všichni pastevci kromě bači.⁵⁷⁾ Dnes je bohužel těžko zjistitelné, které z uvedených typů čepic a klobouků se zhotovovaly přímo v lidovém vesnickém prostředí a které z nich byly přínosem blízkých měst, v nichž v některých případech už od 16. století existovaly kloboučnické řemeslné cechy.⁵⁸⁾

Ozdoby valašských klobouků byly mnohem střídmější než například slováckých. Ozdobu zpravidla zastupovala jen sametová nebo manšestrová stuha v barvě olivově zelené, široká asi 3 — 8 cm, zvaná „šmuk“, která byla provlečena kovovou, u bohatších stříbrnou přezkou. Někdy bylo též použito jako ozdoby vlněných šňůrek, třepení atd. Zdobení klobouku stříbrnými prýmkami, kotulkami atd., jako popisuje Joža Orság Vranecký,⁵⁹⁾ bylo spíše ojedinělé a bylo spjata se svérázností orsáckého kroje. Beranice se zdobily šňůrkami, štrápci, popřípadě stříbrným třepením. O nedělích a svátcích dávali si za stuhy snítku jalovce či větvičku jiného jehličnatého stromu. Některé bylinky používané k ozdobě klobouku či čepice měly často apotropájnou funkci.⁶⁰⁾ Ani k tak slavnostním příležitostem jako byla svatba, nebyla úprava klobouku příliš honosná. Zdobila jej zpravidla jen kytička. V popisu svatebního kroje z roku 1836⁶¹⁾ se dovídáme o vlněné sametové stuze žlutě a červeně pruhované, v druhém případě o vlněné sametové stuze zeleně, červeně a žlutě květované. Tento nezvyklý prvek můžeme jistě přičíst výjimečnosti události, ke které měli Valaši kroj obléknout a konečně i tomu, že popisovaný kroj pocházel z pomezí Valašska (Pozdřechov, Prlov), kde už mohl být poznamenán sousedstvím Slovácka.

Jako ve většině odvětví studia lidové kultury tak i v bádání o lidovém kroji pociťujeme kritický nedostatek jednotné a pro všechny závazné obecné terminologie. Tento stav se velmi nepříznivě odráží v praktickém studiu lidového kroje v dokumentaci i v teoretických pracích. Jedinou výjimku, jež stojí za zmínku, činí terminologická studia Drahomíry Stránské,⁶²⁾ která se však pojmenování klobouků a čepic vůbec nedotýká.

Konečně označení pokrývka hlavy, převzaté patrně z terminologie ženského kroje, není zcela přesné. Užíváme je však jako společ-

ný výraz pro čepice a klobouky. Ani tu však nechybí nejasnost, způsobená hlavně zápisy ve starší literatuře: ta často mezi čepicemi a klobouky nečiní rozdíl; Gallaš užil dokonce označení „kloboučná čepice“. Rozhodujícím kritériem pro rozlišení čepic a klobouků nemůže být použitý materiál. Příklady můžeme najít v tomto příspěvku: z plsti se v minulosti šily jak čepice, tak klobouky, z choroše si pasteveci zhotovovali rovněž čepice i klobouky. Ani příležitost, k níž byla pokrývka hlavy určena, nemůže být hlavním měřítkem. Čepice a klobouky se totiž nosily ve všední i sváteční dny, popřípadě při slavnostních i při obřadních příležitostech. Zásadní význam pro rozlišení má tvar, což je ve shodě i s nejnovějším Slovníkem spisovného jazyka českého, podle něhož je čepice „měkká pokrývka hlavy bez střechy“ (výraz „měkká“, vhodný spíše pro moderní čepice, je pro některé lidové pokrývky hlavy nepřihodný). Je ovšem důležité, že to má být pokrývka hlavy bez střechy. Klobouk se liší od čepice tím, že je to pokrývka hlavy složená z dýnka a střechy. Jak se zdá, nelze vést mezi oběma těmito druhy mužských pokrývek hlavy přesnou hranici. Je totiž velmi pravděpodobné, že vývoj čepic i klobouků probíhal souběžně a vzájemně na sebe působil. Dokladem toho může být například přechodná forma mezi kloboukem a čepicí, tzv. husárek. Tento typ čepice se mohl vyvinout i z klobouku, jehož střecha byla z praktických důvodů, odpovídajících účelu použití husárku ve vojenských jezdeckých oddílech, zformována do podoby známé z dobových vyobrazení.

Z tohoto hlediska tedy rozdělujeme uvedené mužské pokrývky hlavy z Valašska na tyto typy a navrhuje pro ně tyto odborné termíny:

	<i>Lidový název</i>	<i>Návrh odbor. termínu</i>
I. <i>Čepice</i>	1. baranica	beranice
	2. aksamítka	vydrovka
	3. vázaná čepica	pletená čepice
	4. hubáň, habánovica	čepice z choroše
II. <i>Přechodné typy</i>	5. husárek	husárek
	6. gevěrec	gevěrec

III. Klobouky

7. hubáň	klobouk z choroše
8. na guráš, na tři gury, na tři guráše	třírohý klobouk
9. širáň, širáček, širůch	širáň
10.	cylindr
11. plstka	nízký plstěný klobouk valašský
12. hucáň	vysoký plstěný klobouk valašský
13. klobúk apod.	plstěný klobouk tovární výroby

P o z n á m k y :

1) Vychází z přehledu typů pokrývek hlavy v mé rkp. diplomové práci Ethnograficko-historické znaky lidového kroje v oblasti valašskomeziříčské, Brno 1957, s. 60—63.

2) J. Č i ž m á ř, Valašský kroj v roce 1777. Podle přisežných chirurgů Ant. Rosnera a Jana Norbeta Mika, Naše Valašsko VI, 1940, s. 166 a 169.

3) K. K a d l e c, Jos. Heřm. Gallaše ztracený spis o Valaších v kraji Přerovském, Český lid XV, 1906, s. 257. Barevná reprodukce Gallašovy kresby viz F. D o s t á l, Zobrazení valašského lidu do roku 1848 a dílo J. H. A. Gallaše. Příspěvek k starší ikonografii Valachů, Valašsko VII, 1958, s. 85.

4) Zajímavosti o výrobě beranic viz L. D o r ň á k, O baranicách, Dědina pod Beskydem 1955, č. 2, s. 23.

5) Rkp. kronika Martina Tkalce z Rožnova pod Radh. (1817-1877). Srov. F. B a y e r, Moravští Valaši, Beseda, příloha k Našinci I, 1874, s. 93. O střapcích se zmiňuje J. O r s á g V r a n e c k ý, Novohrozenkovské čepice a klobúky, Naše Valašsko, 1, 1929-30, s. 128, a V. S e d l á ř o v á, Orszácký kroj v Novém Hrozenkově, Lidová kultura východní Moravy II, 1961, s. 16 a 19. Srov. též B. S t r n a d e l, Frenštátské lidové betlemy, Dolina Urgatina III, 1949, s. 71.

6) Srov. například Kronika M. Tkalce.

7) B. D u d í k, Catalog der nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Maehren, Brünn 1873, s. 38.

8) F. B a y e r, Moravští Valaši, s. 93.

9) F. B a y e r, Rožnov, Praha 1878, s. 94, M. V á c l a v e k, O kroji na Valašsku, Časopis vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci I, 1884, s. 112.

10) J. Č i ž m á ř, Národopisné a životopisné paměti Vizovic, Vyškov 1938, s. 111.

11) Srov. J. O r s á g V r a n e c k ý, Novohrozenkovské čepice, s. 127—128.

12) F. B a y e r, Moravští Valaši, s. 93.

13) Výraz habán a od něho odvozené habánovice a habanář je zkomolenina z hubáň. Je zaznamenána jen z Nového Hrozenkova. Viz J. O r s á g V r a n e c k ý, Novohrozenkovské čepice, s. 128—129.

14) Zpracování choroše popisuje A. Šrott, Výroba „širáňů“ — hubáňových klobouků, Dědina pod Beskydem 1954, č. 1, s. 4.

15) Atraktivní čapka pastevců upoutala vlastenecké spisovatele z počátku minulého století: K. J. Jurende, Die Salaschen in Mähren, Mährischer Wanderer 1811, český překlad v Našem Valašsku V, 1939, s. 50; K. Kadlec, Jos. Heřm. Gallaše ztracený spis o Valaších, s. 258; dále viz J. H. A. Gallaš, Romantické povídky, Praha 1941, kapitola Krátký opis hory Radhoště, jeho salaši a bydlejících na něm Valachů, pravých Arkádů moravských, s. 211.

16) Vyráběli je tzv. habanáři, kteří také polozpracovaný hubáň vozili do Buda-
pešti a obchodovali s ním. Viz J. Orság Vranecký, Novohrozenkovské čepice,
s. 128—129.

17) Z. Winter, Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu
bělohorské bitvy, Praha 1893, s. 419.

18) M. Krész, Magyar parasztviselet 1820—1867, Budapest 1956.

19) R. Jeřábek, Dvě zbojnické bagately, Český lid 52, 1965, s. 12.

20) K. Kadlec, Jos. Heřm. Gallaše ztracený spis, s. 258.

21) Viz též vyobrazení v díle J. Markova, Slovenský ľudový odev v minulosti,
Bratislava 1955.

22) Viz Valašsko V, 1956, s. 36.

23) Přibližně do téže doby spadají kresby mužů v husárcích v kancionálu Pavla
Rašky z Nové Lhoty na Horňácku z první poloviny 18. století. Viz Horňácko, Kultura
a způsob života lidu na moravskoslovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat, Brno 1965,
obr. 226 aj.

24) Přetištěno v Našem Valašsku XI, s. 77. Srov. též podobné vyobrazení na mapě
vizovického panství ve Sborníku výstavy salašnictví v Novém Hrozenkově, Valašské Mezi-
říčí 1936, za s. 24.

25) Tamtéž, za s. 24.

26) Tamtéž, za s. 64. Dál též B. Strnad, Frenštátské lidové betlémy, s. 70,
76 a 77.

27) V díle [A. J. Hanke z Hankenštejna] Bibliothek der mährischen Staats-
kunde, Brünn 1786, Zálesák od Vsetína a Brumova.

28) Viz F. Dostál, Zobrazení valašského lidu, s. 85, a F. Zapletal, Staré
Valašsko v obrazech, Naše Valašsko IV, 1937—1938, s. 182.

29) I husárky v díle M. Krész, Magyar parasztviselet, mají jen jedno křídlo.
Viz listy 4, 6 a 11.

30) K. Kadlec, Jos. Heřm. Gallaše ztracený spis, s. 258.

31) S. Souček, Z Gallašovy literární pozůstalosti, Časopis Moravského muzea
VIII, 1908, s. 51.

32) F. Bayer, Moravští Valaši, s. 93.

33) J. Orság Vranecký, Novohrozenkovské čepice, s. 129.

34) V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha 1957,
s. 116.

35) Jde rovněž o nedorozumění: válcovité byly papírové čepice tříkrálových masek,
zatímco papírové čepice valašských pastuchů byly tvaru kónického.

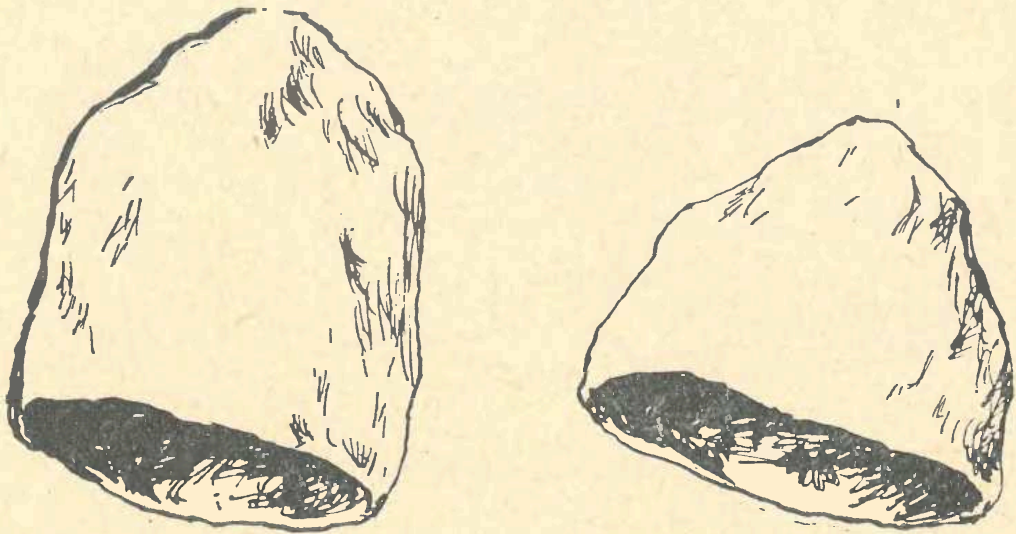
36) D. Cranjala, Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k Morav-
skému Valašsku, Praha 1938, s. 278—279.

37) Např. v bulharštině, srbštině, ukrajinštině, polštině; dále také v rumunštině.
Viz D. Cranjala, Rumunské vlivy v Karpatech, s. 279—280.

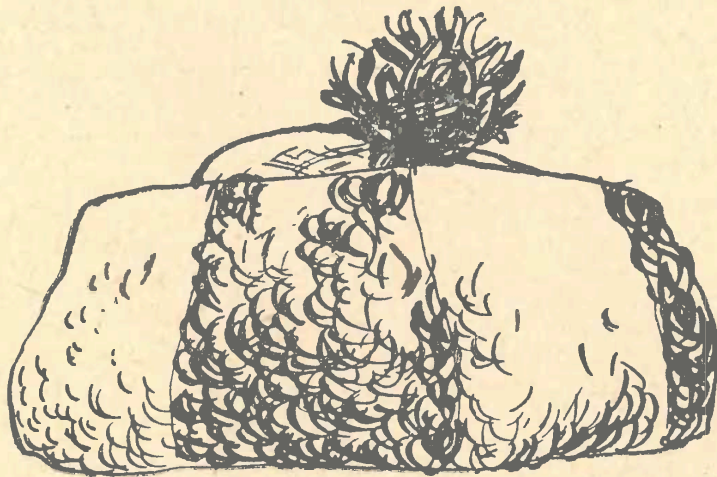
38) J. Válek, Poznámky k mapě moravského Valašska, Časopis Moravského mu-
zea zemského X, 1910, s. 303.

- 39) Podle Č. Kramoliše, Ročenka města Rožnova pod Radhoštěm a osad v okrese, Rožnov p. R. 1931.
- 40) M. Václavek, O kroji na Valašsku, s. 111.
- 41) V. Sedlářová, Orszácký kraj, s. 19. Také je zmiňován klobouk na jeden guráš nebo na tři guráše ve sborníku Národopisná výstava československá, Praha 1895, s. 180.
- 42) Viz Selský archiv V, 1906, s. 189.
- 43) F. Dostál, Vyobrazení valašského lidu, s. 84, obr. 15, s. 89, obr. 24 a 26.
- 44) Podle Gallaše „vrcháři a možnější sedláci nosí širokostřechaté klobouky“. Viz K. Kadlec, Jos. Heřm. Gallaše ztracený spis, s. 257. Také Bartoš píše, že široké klobouky na způsob drátařských nosívali hospodáři. Viz F. Bartoš, Moravské Valašsko, kraj i lid, Lid a národ I, Velké Meziříčí 1883, s. 172, J. Orsáč Vranecký, Novohrozenkovské čepice, s. 129, jej označuje jako „gazdovský širáň“ nebo „mapu“. Je v něm vyobrazen J. Uherek jako bača na obálce a příloze Sborníku výstavy salašnictví v Novém Hrozenkově.
- 45) W. Horn, Mährens ausgezeichnete Volkstrachten in 30 colorierten Blättern, Brünn 1837. Viz J. Klvaňa, Důležité vyobrazení krojů moravských z r. 1837, Národopisný věstník československý V, 1910, s. 160.
- 46) Machek vykládá slovo plstka jako výrobek z plsti. Viz V. Machek, Etymologický slovník, s. 378. Také v 16. století se nosily plstky. Viz Z. Winter, Dějiny kroje, s. 420.
- 47) J. Klvaňa v Českém lidu VII, 1898, s. 77. Srov. též J. Klvaňa v Časopise Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci XXX, 1913, s. 46.
- 48) F. Bayer, Moravští Valaši, s. 93, B. Dudík, Catalog, s. 38.
- 49) Österreichs National Trachten, Wien (1854), č. 10.
- 50) L. Dorňák, O klobúkoch a kolem nich, Dědina pod Bezkydem 1956, č. 7, s. 3.
- 51) Nepravděpodobná je Čižmářova zmínka o bílých svatebních kloboucích na Vizovsku, založená na ojedinelé informaci a nemající na Valašsku žádné obdoby. J. Čižmář, Národopisné a životopisné paměti, s. 111.
- 52) J. H. A. Gallaš, Romantické povídky, Charakter Moravanů, s. 193.
- 53) J. Čižmář, Valašský kraj, s. 158, 165 a 171.
- 54) Podrobněji o tom F. Dostál — A. Jeřábková, Moravský lid v díle Františka Kalivody, Uherské Hradiště 1965, s. 33.
- 55) J. Čižmář, Valašský kraj, s. 158, 160 a 170.
- 56) Viz F. Dostál — A. Jeřábková, Moravský lid, passim.
- 57) K. Kadlec, Jos. Heřm. Gallaše ztracený spis, s. 258.
- 58) Viz například E. Domlůvil, Val.-Meziříčský okres, Vlastivěda moravská, Brno 1914, s. 108—109, kde píše o tom, že kloboučníci ve Val. Meziříčí a v Krásně n. B. si vyprosili roku 1565 výpis artikulů od pořádku v Kroměříži a roku 1567 je dali potvrdit Bernardovi z Žerotína. Zhotovovali asi dva druhy klobouků, jeden „na postříž“ s velikou střechou, druhý „švabek“, nepostřihovaný.
- 59) J. Orsáč Vranecký, Novohrozenkovské čepice, s. 130.
- 60) J. Štika, Odívání salašnických pastevců na Valašsku, Lidová kultura východní Moravy 1960, s. 81.
- 61) E. Urbachová, Archivní doklady o valašských krajích z r. 1836, Lidová kultura východní Moravy II, 1961, s. 86—87.
- 62) D. Stránská, Haleny i jejich rozšíření a návrh odborných termínů, Věstník Národopisné společnosti československé 1963, č. 2, s. 3—13.

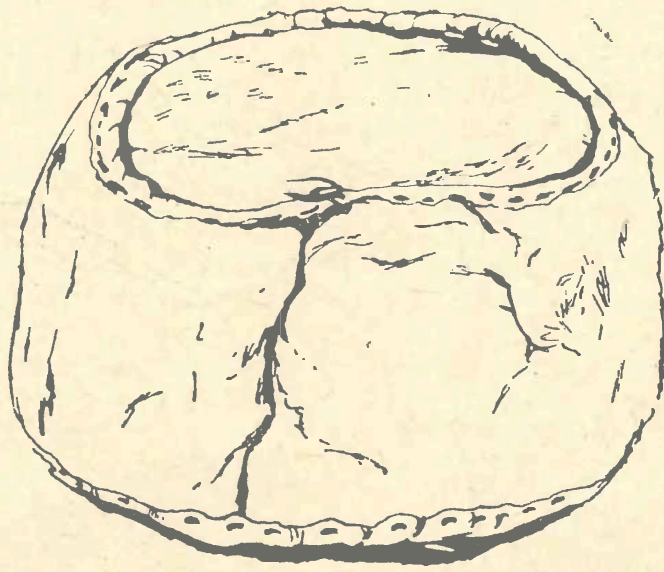
Kresby Iva Verostová.

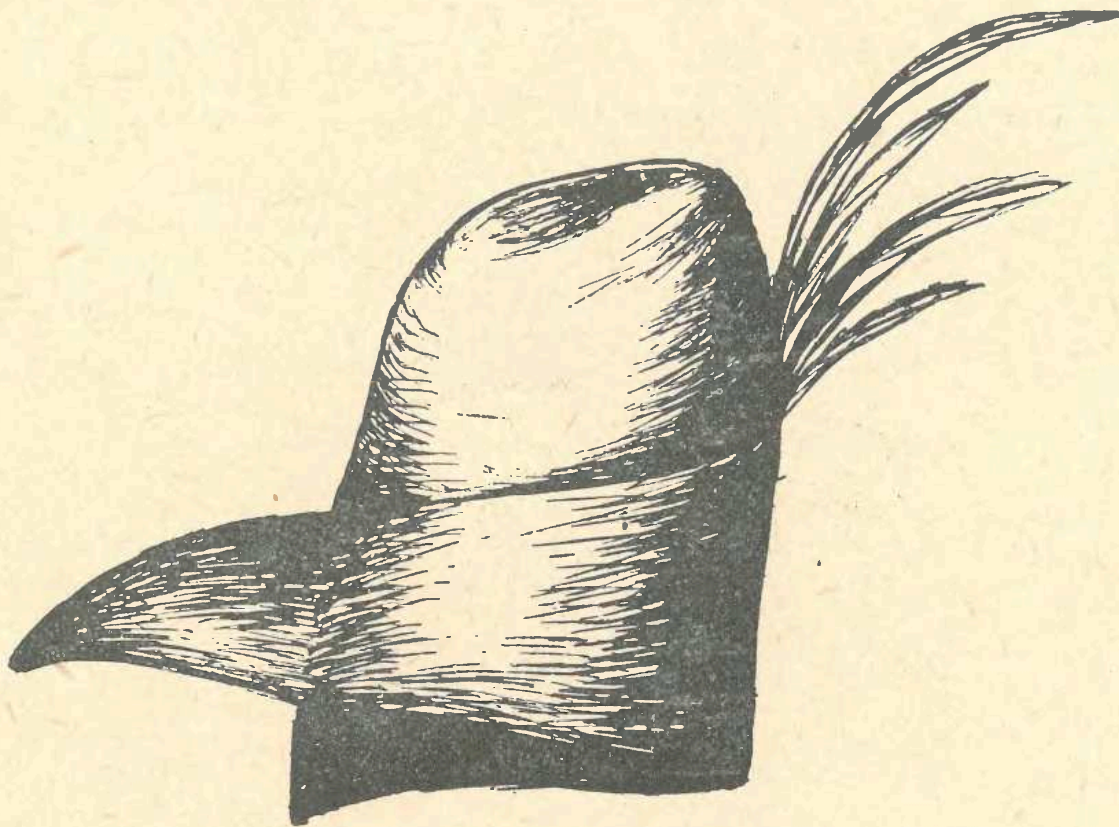
I. 1. Beranice

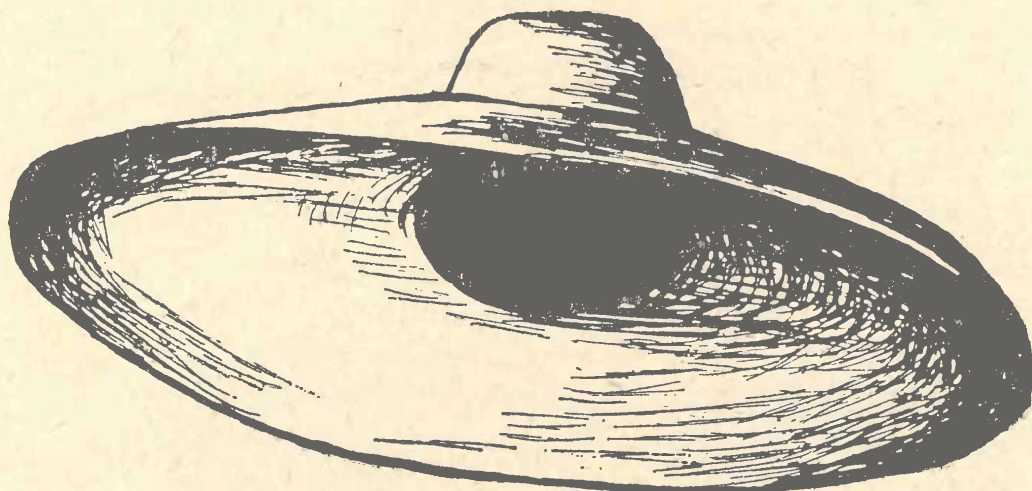
I. 3. Pletená čepice

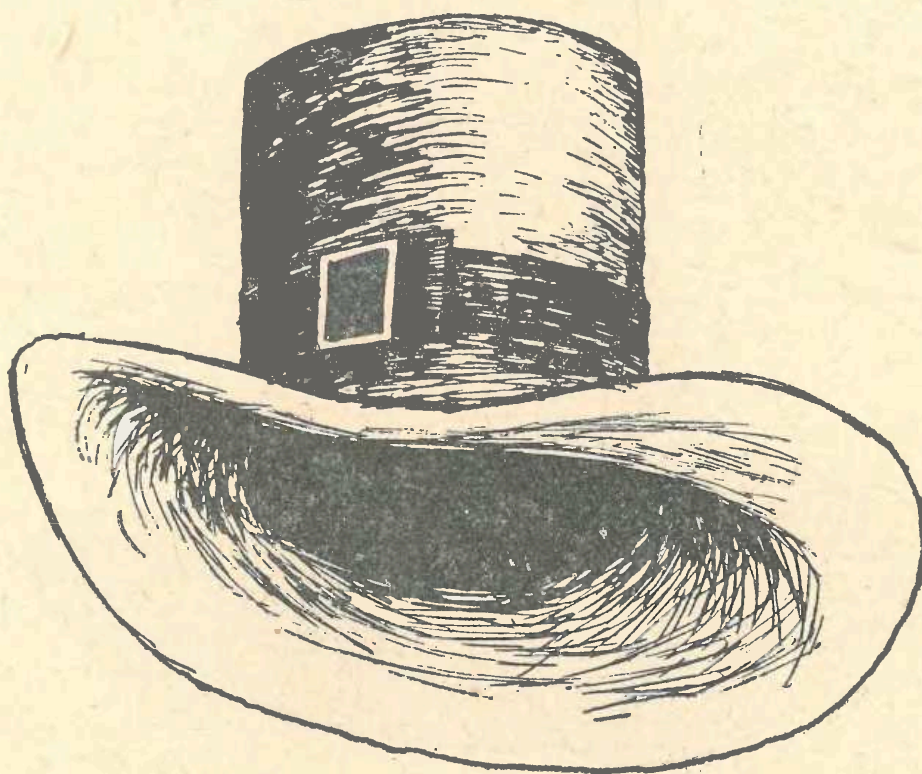
I. 4. Čepice z choroše

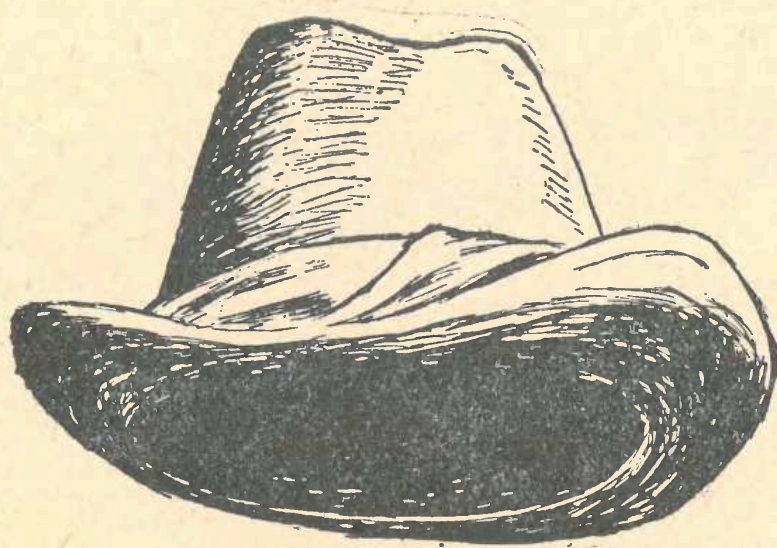
II. 5. Husárek

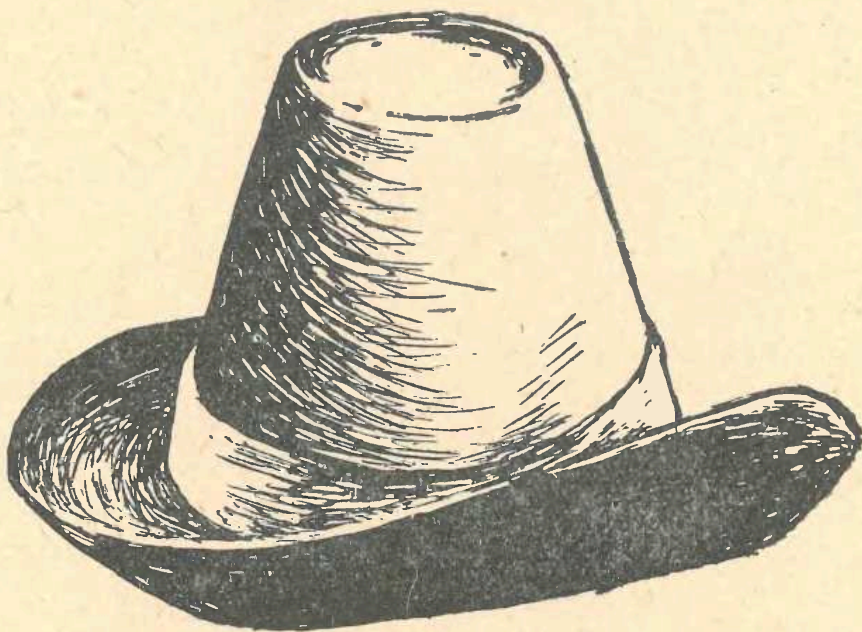
III. 9. Sirán

III. 10. Cylindr

III. 11. Nízký plstěný klobouk valašský

III. 12. Vysoký plstěný klobouk valašský

PŘÍSPĚVKY DOPISOVATELŮ

NÁRODOPISNÉ OKRSKY SEVEROVÝCHODNĚ OD BRNA

Karel Páral

Náš kraj severovýchodně od Brna zve se u nás Horácko nebo Horňácko. Je to jižní část Dražanské vysočiny, která je součástí Českomoravské vrchoviny a také celé její území po národopisné stránce nese název Horácko. Uvedené názvy žijí v lidové řeči, pravděpodobně však v lidu nevznikly a původem jsou to názvy odborné, spisovně, převzaté ze školy. Od okolních oblastí liší se starší generace Horáků již jen nářečím, oděv a způsob života již tu nehraje roli.

Kraj východně od Horácka k řece Moravě je Haná, Hanácko a jižně pak v povodí Svatky, dolní Jihlavy a Dyje na jižní Moravě se u nás všeobecně říká Dolsko.

Náš okrsek v jižní části Dražanské vysočiny, severovýchodně od Brna, je Moravský kras, který asi do počátku tohoto století byl zván Moravské Švýcarsko. Území Moravského krasu se dělí na tři menší obvody: 1. severní s Macochou a jeskyněmi při ní; 2. střední s Josefovským údolím od Adamova ke Křtinám a blízkými vesnicemi; 3. jižní v povodí horní Řičky.

Náš okrsek Moravský kras — střed zahrnuje území obcí Adamov s osadou Josefov, Útěchov, Vranov, Bílovice n. Svit., Řícmanice, Kanice, Babice n. Svit., Březina-Proseč, Křtiny, Olomučany, Rudice a Habruvka. Je to kraj rozsáhlých lesů, bez nějakých přírodních hranic a také ne administrativní celek (severovýchodní část patří do okresu Blansko a jihozápadní do okresu Brno-venkov). V době feudalismu však většina těchto obcí (mimo Křtiny, Proseč a Rudici) příslušela k jednomu panství (Novohradská část lichtenštejnského statku Pozořic) a od sousedních okrsků se tento odlišoval dříve podřečím horácké hanáčtiny a také zaměstnáním velké části lidu v lesích a v adamovských hamrech, které statku Pozořice příslušely. Naši sousedé v jižních okrscích (Dolsko) nazývali nás „Horňáci, také „lesáci“ a „dřevaři“.

Sousední okrsky (viz načrtnutou mapku) jsou: severně: Blanensko a Moravský kras — sever; severovýchodně: Jedovnicko; východně: Račicko; jižně:

Moravský kras-jih; jihozápadně: kraj severně Brna s přechodem k Tišnovsku.

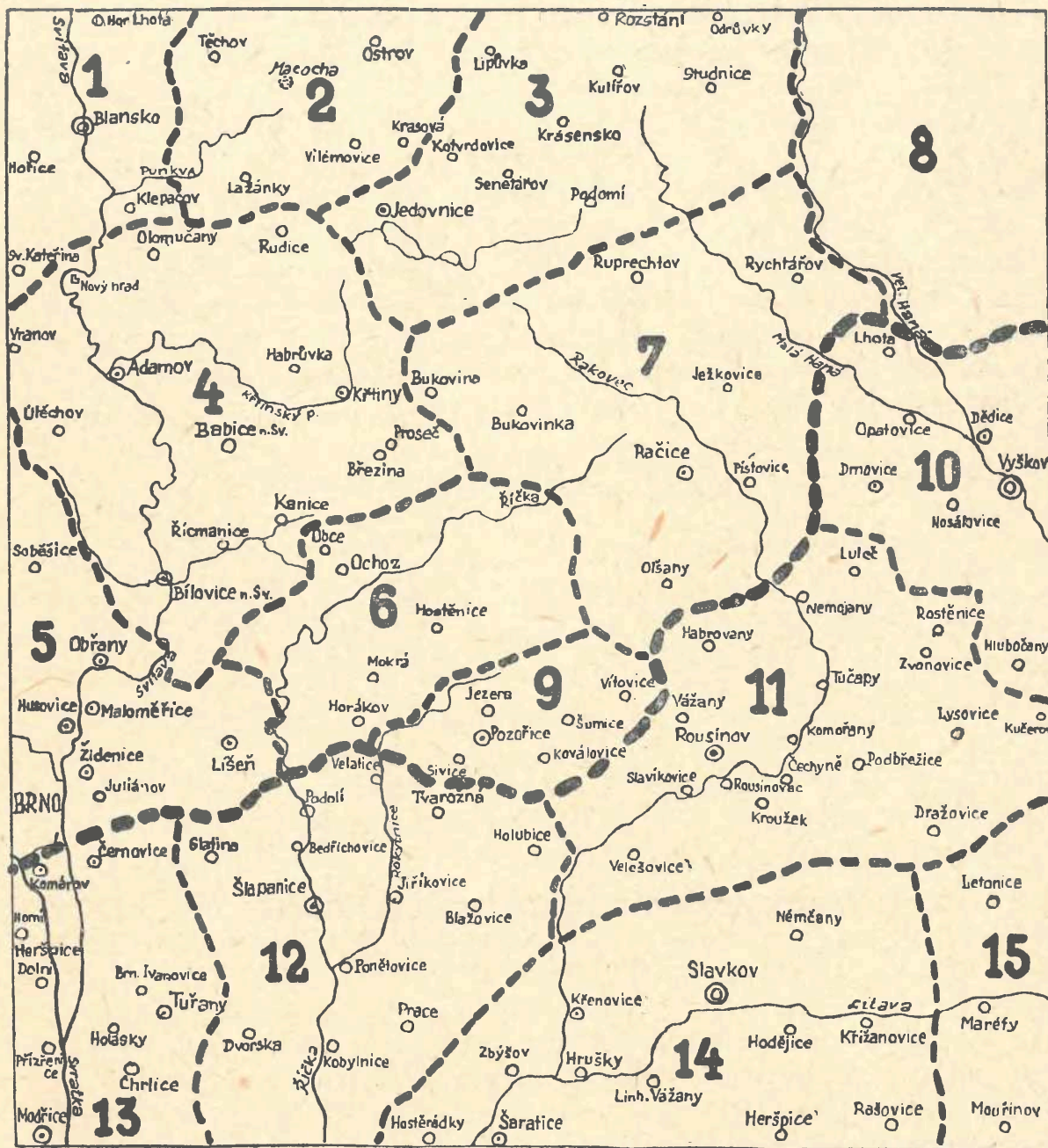
Vzdálenější okrsky jsou: severovýchodně: kraj středu Dražanské vysočiny; východně Vyškovsko; jihovýchodně: Rousínovsko a Pozořicko; jižně: Šlapanicko a Modřicko.

Názvy těchto okrsků jsou podle velké obce v okrsku, byly-li dříve snad jiné zvláštní názvy, nejsou již nyní známy.

Tvoření okrsků už v době feudalismu mělo několik příčin. Někde to byly přírodní podmínky (např. Jedovnicko, Račicko), stará pospolitost za feudalismu, kdy okrsek tvořil jeden feudální statek (Pozořicko, Moravský kras-střed a sever), farní příslušnost církevní správy a posléze rozvíjející se průmysl (Blansko, Rousínovsko). Některé změny ve velikosti okrsků nastaly až v minulém století, a to ponejvíce vlivem Brna a jeho rozsáhlého průmyslu a zprůmyslněním Blanska, Adamova, Rousínova i dalšími menšími průmyslovými podniky v jiných obcích. Na velikosti získalo Rousínovsko a zmenšilo se Jedovnicko, Pozořicko a Vyškovsko.

Dřívější národopisné rozdíly mezi jednotlivými okrsky počaly mizet již v poslední čtvrtině minulého století. Tehdy ještě mnohé obce v okrscích zachovaly v lidu starý kroj (Pozořice, Řícmanice, Šlapanice, Líšeň, Tuřany aj.) a také nářečí bývalo rozdílné. Ale i ve starých lidových písních, jak jsou zaznamenány ve sbírkách Sušilových a Bartošových, jsou značné rozdíly ve skladbě, vedení melodie a tempu v jednotlivých okrscích. Dnes příslušnost k určitému okrsku poznáme jen u velmi starých usedlíků. Jejichž rody po dlouhá desetiletí, ba i staletí v okrsku trvale bydlí.

Nápadně hojně se pro lid vesnic užívalo přezdivek, často škádlivých a humorných; mnohé jsou dodnes známy. Adamov měl „frakaře“ a „pohltáky“ (hamerští dělníci ve svátky nosívali tmavé velmi šosaté kabáty a bývali prý to velcí jedlíci). Bukovina a Bukovinka bývala zvána „Velká a Malá Vídeň“ a jejich obyvatelé „Videňáci“. Odcházel kdysi za prací a do učení do Vídně.) Babičtí byli pro vysokou polohu obce zváni „kopčáci“, nebo také „spolkaři“; již v šedesátých letech minulého století měli tu potravní spolek, jeden z prvních snad na Moravě. V Habrůvce bývali „hrabata a hraběnky“, protože po domácku vyráběli dřevěné nářadí (hrábě, lopaty, žebříky, vařečky, trakaře aj.) a rozváželi svoje výrobky daleko na jižní Moravu. Hostěničtí bývali „tašoráci“ („tašor“ byl jejich druh moučnicku s tvarohem), nebo také „taliáni“, a to pro příliš rychlou mluvu, jak u nás lid slýchal od italských dělníků při stavbě dráhy údolím Svitavy od Brna k Blansku. Ve Křtinách bývali jen „kramáři“. (O křtinských poutích každá křtinská domácnost mívala vlastní prodejní stánek na náměstí před kostelem.) Proč Líšeňským se u nás říkalo „marvani“ je dnes

——— = hranice mezi „horáckou“ hanáctinou (na sever od hranice) a pravou hanáctinou (na jih),
 - - - - - = hranice národních okresů.

- 1 Blanensko
- 2 Moravský kras - sever
- 3 Jedovnicko
- 4 Moravský kras - střed
- 5 Brněnsko

- 6 Moravský kras - jih
- 7 Račicko
- 8 Lesní komplex Dražanské vys.
- 9 Pozoříčko
- 10 Vyškovsko

- 11 Rousínovsko
- 12 Šlapanicko
- 13 Modřicko
- 14 Slavkovsko
- 15 Bučovicko

už těžko zjistit. Obyvatelé Obřan a Husovic bývali „čučkaři“ a „fazuláci“ — pěstovali totiž pro brněnské trhy čočku a fazoli. V Ochozi a Obcích byli vždy „vápeníci“, neboť bývalo tu více malých selských vápenek a s vápnem se jezdilo daleko po celé jižní Moravě. Záhadné a dnes nevysvětlitelné pojmenování měly Olomučany, které byly ještě na počátku tohoto století všeobecně přezdívány „Kajésy“ a jejich obyvatelé „kajesáci“. V Pozořicích bývali „páni“ (bylo to vrchnostenské městečko se sídlem vrchnostenského úřadu celého feudálního panství) nebo také „bacóchaři“; pekli veliké a hodně nakynuté „bacóchy“ (=buchty). V Řícmanicích bývali „lóčari“, kteří ze smolného dřeva doma štípali louče a v Brně je po domech prodávali. Dodnes jsou obyvatelé této obce nazýváni „zmolaři“ (jejich ves je v údolí potoka — „ve zmoli“). Vranov, žijící kdysi jako Křtiny z poutníků, měl v obyvatelstvu jen „lukšaře“, neboť před poutěmi sušili po stříškách nudle (lukše) do polévky poutníkům.

K některým těmto přezdívkám zachovaly se i lidové verše:

Habrovští hrabata
bóchajó na vrata:
Kupte hrabě, lopate,
ať jich máte na mlatě!

V Řícmanicích ve zmoli,
keho ruke nebolí,
každé dědek, tetka, vnóče
v lítě, v zimě šćípá lóče.

Kolik Křtiňáků,
tolik kramářů.

SEZONÁRSTVO V PODJAVORINSKEJ OBLASTI

Štefan Margetin

Nedostatok pracovných príležitostí a veľký počet detí v rodinách nútli obyvateľstvo podjavorinskej oblasti, hlavne kopaníc, hľadať si obživu vo svete. „Na majjére — do sveta — na roboty — na zárobky“ chodievali predovšetkým z početných rodín. Tieto sezónne práce boli jediným zdrojom zárobku (popri podomovom obchode z obci Lubina, Bzince a Stará Turá) v našom okolí. Rodiny, z ktorých chodievali niektorí členovia na práce, mali veľmi málo poľa, alebo častejšie žiadne.

Vo veľkom sa začalo chodiť do sveta na práce koncom 19. a zač. 20. storočia (Slovenský týždenník 1905, čís. 19, 6.) Na roboty sa prestalo chodiť zhruba v rokoch 1944—48. Počas druhej svetovej vojny chodili ľudia na

sezónne poľnohospodárske práce už len na Slovensko. V roku 1944 boli ľudia z obce Dolné Srnie a Moravské Lieskové s gazdom Štefanom Havalcom na majeroch v Bohuniciach pri Trnave. Gazda Ján Blanár bol gazdom posledný raz v roku 1948 s ľuďmi zo staroturianskych kopianíc.

Na roboty sa odchádzalo obyčajne po Veľkej noci (v apríli, alebo aj skoršie, záležalo od počasia. Chlapi chodievali o niečo skoršie orať a siať. Ľudí odvážali na stanicu naraz niekoľkí furmani. Odchádzalo sa spoločne. Na železničnej stanici sa naložili do nákladných vagónov. Furmanov a vagóny objednával gazda a tiež ich aj zaplatil. Tieto peniaze mu vrátil pán po príchode na miesto.

Ľudí najímal gazda. Pred odchodom bývala lekárska prehliadka. Poplatok za prehliadku zaplatil lekárovi gazda a peniaze podľa potvrdenky mu vrátil pán.

Do sveta si ľudia brávali z náradia iba kosa, pretože v každom kraji bývali kosa ináč zostavené (kosiščá). Motyky sa nebrali, tie dostali požičať na majetku. Pred odchodom do sveta sadievali odchádzajúci istú rastlinku, ktorá mala ukazovať tým, čo zostali doma, ako sa majú vo svete. Zo začiatku pri odchode do sveta vyzváňali odchádzajúcim zvony. Doma sa ľudia odebrali od svojich príbuzných a známych. Pri lúčení všetci plakali. Evanjelici dávali sa v kostele pomodliť za šťastlivý návrat a aby sa im tiež dobre viedlo. Neplnoletí odchádzali na meno svojich rodičov a s ich súhlasom.

Výber ľudí robil gazda podľa toho, koľko ľudí sa mu hlásilo, alebo koľko ľudí gazda potreboval. S rodičmi chodievali do sveta aj deti. Brať deti nebolo nijako obmedzené. Na 40 ľudí bývalo aj 20 detí. S gazdom bývalo vždy viac žien ako mužov.

Do voza sa dávali najskôr gazdove veci a batožina. Veci, ktoré si ľudia brali so sebou, dávali si do vriec, niekedy aj do starého rubáča, teda ako kto mohol a ako bol zámožný. V Bošáci mávali na cestu do sveta zvláštnu plátennú kapsu, niečo podobného ako sovietski vojaci v druhej svetovej vojne. Susedné obce nazývali posmešne túto kapsu „bošácky kufer“, alebo „ruscak na štyri plecia“.

Dokiaľ neboli úrady práce, zmluvu s pánom uzavieral priamo sám gazda. V neskoršom období prideľoval pánov — miesta pracovisko Úrad práce. Gazda najímal ľudí už pred Vianocami. Gazda chodil „verbuvat po domoch“, alebo ľudia sa sami hlásili u neho. Niektorí gazdovia chodievali rok po rok k tomu istému pánovi a podobne aj ľudia často s tým istým gazdom. Kto nemal peniaze a potreboval, zobral si od gazdu preddavok „foršus — záďavek“.

S niektorým gazdom chodili ľudia radšej, pretože sa napr. lepšie varilo, alebo sa viacej zarobilo, alebo aj pre zaobchádzanie s ľuďmi.

Každý robotník mal svoju pracovnú knižku, ktorú spočiatku vystavoval notár. Pracovná knižka sa odovzdávala gazdovi pri podpise zmluvy. Zmluvy sa nedávali. Každý sa podpísal gazdovi na kontrakt — zmluvu. Zmluva sa robila obyčajne v krčme za prítomnosti „jeduého z obecného domu“. Pri podpise sa urobil „odomáš“. Keď mal gazda všetkých ľudí, šiel na úrad práce, kde mu zmluvu potvrdili. Gazda zjednával prácu na celú sezónu. Gazda mával 50 — 100 ľudí, bežne sa však hovorilo, že koľko má párov. Robotníci bývali z viacerých dedín, najmä z kopaníc.

Z kuchynských odpadkov sa chovali pre potrebu ľudí — na prílepšenie — ošípané.

Gazda býval: svetský a „majjérský“ (bírešský). Svetský gazda chodil s ľuďmi do sveta, bírešský (majerský) dozeral na hospodárenie a prácu ľudí v maštaliach a podobne. Gazda chodieval denne k pánovi, alebo k jeho správcovi na „raport“, sám už potom rozdeľoval ľudí, kde bolo treba. Robilo sa vždy to, čo bolo na majetku potrebné a nutné. V nedeľu a vo sviatok sa robievalo iba „cez žatvy“. Robiť sa začínalo o 7 hodine. Keď bol akord, chodilo sa na pole aj o piatej hodine, aby sa viacej zarobilo, a tiež aj preto, aby sa lejšie robilo. Cez obed sa odpočívalo.

Obilie sa chodievalo viazať aj o polnoci, „aby sa zbožie nemelnilo — aby sa nelámali klásky“. Na roľu ich viezli na vozoch; cestou všetci veselo spievali, takže pozobúdzali obyvateľov obce, ktorým sa takýto spev veľmi páčil. Doma zostali do čtvrtej hodiny popoludní a znova šli robiť až do zmrákania. V nedeľu a vo sviatok sa robievalo tiež „pri krme“ — pri kosení a spratovaní krmovín.

Pred začatím žatvy sa pomodlilo, zaspievalo a zavinšovalo sa asi takto (v tomto zmysle: „Pán Boh keby dal časov, aby sa práca mohla previesť.“ Na započatie žatvy prišiel vždy na pole pán obyčajne s paňou, alebo jeho správca. Gazda a robotníci ho privítali a poviazali povrieslom, upleteným z nakoseného obilia. Uviazali mu ním ruku nad lakťom. Ešte nedávno pri meninách poväzovali takto, pravda už stuhou. Za toto sa pán odmenil — dal peniaze pre všetkých — a na pole poslal ešte ľuďom pivo. Mládenci si vyberali za žnice — párnice svoje „frajjérky“, muž robil obyčajne so svojou ženou a ostatní muži s takou, aká sa im ušla, alebo koho im dal za párnicu gazda. Hovorievalo sa: „Robili sme s ním na jeden kosák.“ Spočiatku sa robievalo aj „cez žatvy“ za peniaze, neskoršie „za zbožie“, najmä pre zlé zásobovacie pomery počas vojen a po nich. Zarobilo sa podľa zmluvy napr. 3 — 4 — 5 q obilia a k tomu aj peniaze. Gazda Ján Blanár:

na pár 12 — 14 q obilia a 500 — 600 Kčs. Po skončení žatevných prác pri-
niesol sa pánovi veniec. Pri nesení venca sa vískalo a spievalo:

Pane náš, pane náš,
dajže nám oldomáš,
dajže nám ho z lásky,
zbierali sme klásky.

Potom sa pánovi ešte zavinšovalo. Po tomto býval odomáš, ktorý platil pán. Pán dal guláš, víno, pivo, ostré (každému jednu mieru) a hudbu. Pri hudbe sa veselo zabávalo a tancovalo.

Zemiaky a repa sa platili podľa váhy, niekde podľa nazbieraných debien. Pri debnách sa dalo klamať, nemuseli byť rovanko plné a gazda nebol vždy pri voze, do ktorého sa vysýpali. Na niektorých majetkoch sa vážili celé vozy a podľa toho sa vyplácalo.

Keď sa končila sezóna, pýtal sa správca gazdu: „Ako budeme na rok, gazdo? Prídete?“ Keď boli dobré podmienky, sľúbilo sa a prišlo sa o rok znova k tomu istému pánovi, na to isté miesto.

Do sveta brávali obyčajne dvoje šaty: na nedeľu a na robotný deň. Kosec mával tenké nohavice, košeľu, alebo robil aj bez nej (podľa toho, aké bolo počasie) a baganče. Spočiatku sa chodievalo v kroji, ženy ako rohárky. Tú, ktorá by bola šla len v ručníku „pod bradú“, tú veľmi vyposmechovali a nadávali jej; staršie, že prečo sa za kroj hanbí. Neskoršie sa kroj do sveta prestal nosiť, pretože to nebolo vhodné oblečenie do práce a veľmi sa špinilo.

Každý dostával na deň 1/4 chleba, ktorý mával v šalande na polici nad posteľou — „nad hlavú“. Na raňajky bývalo pol litra mlieka. Cez žatvy dostávali ešte na desiatu slaninku a aj pálené. Na chlapa dávali 3 dcl, na ženu 2 dcl páleného.

Na obed bola vždy polievka a v jednotlivé dni: pondelok — hrachová (ryžová kaša; utorok — buchty (lekvárové); streda — slíže, štvrtok — šišky (veľké — 5 kusov); piatok — slíže; sobota — bagaráše (holé koláče mastené sladkou vodou; nedeľa — mäso.

Na obed bývala vždy polievka. Na večeru bývali polievky: melencová, slížová alebo kmínová, niekedy aj niečo „od cesta“ (buchty, slíže). Deti neboli vydeľované. Jedli to, čo ostatní, obed im však dávala kucharka skoršie. Deti nemali žiadne povinnosti. Hrali sa, ako vedeli, a vždy bez dozoru. Chlieb sa piekol každý deň, niekedy aj 3 krát denne, záležalo to na počte ľudí. Miesila ho kuchárka. Podľa počtu ľudí bývala gazdiná a pomocné kuchárky, a samozrejme aj ich plat. Drevo pre kuchyňu a do pece chystal denne drevorubač. Obed vozila na pole kuchárka na voze, ľudia mali svoje

taniere. Pri stole obsluhovala 8 — 10 ľudí tzv. kaferníčka. Jedlo sa zo spoločnej misy. Kaferníčka nachystala na stôl a poumývala lyžice. Mávali obyčajne jedno miesto za stolom, alebo ako sa ušlo. Za túto službu dávali tí, čo ich obsluhovala kaferníčka, za celú sezónu peniaze (ako ktorý — 5, 10, 15 Kčs).

Do sveta sa brávala zvláštna väčšia lyžica. Menšou lyžicou sa jedlo doma. Pri jedení malou lyžicou by sa bolo málo ušlo, najmä slabšiemu „jedákovi“.

Zariadenie kuchyne bývalo pánove. Do sveta sa chodievalo „na vydanú“ (spoločné stravovanie), alebo bez vydannej (najmä do Maďarska). Bez vydannej — žena varila pre svojich. „Forotu“ — naturálie dostal každý vzlášť. Deputát fasoval gazda na 6 týždňov. Obilie sa vozilo mlieč do mlyna. Niekde dával pán svoju masť. Na pár dostával gazda mesačne: 120 kg obilia, 4 — 5 kg hrachu alebo fazule, 2 kg masti, slaninu dostal každý robotník sám, zemiaky — neobmedzené množstvo — koľko sa spotrebovalo. Na cukor, soľ, papriku a pod. veci dostával gazda peniaze od pána. Výplata bývala mesačne.

Ubytovanie bolo spoločné v „šalandách“. Spolu bývalo 30 — 40 ľudí v jednej miestnosti. Ženy bývali zvlášť, muži zvlášť, niekde spolu. V strede miestnosti bol „štok“ — stôl, po stranách postele. Zem bola vyložená pálenou tehľou. Nad hlavami boli police, kde mávali ľudia chlieb a drobné veci. Do sveta si brávali ľudia iba podušky, deky dával pán, prípadne aj podušky, keď ich niekto chcel. Pri udržovaní čistoty na ubikáciách — pri zameťaní a pod. — sa všetci striedali. Umývalo sa vonku v lavóroch. Niekde boli aj umyvárne. Kúpalo sa v kúpeľni. Voda sa zohrievala v kotloch. Vodu nachystal — nanosil vodár a tiež aj podkúril. Drevo na kúrenie pripravil drevorubač a pomáhal aj pri nosení vody do kotlov. V ubikáciách boli aj kachle, aby sa ľudia, ak zmokli, mali kde usušiť. Miestnosti sa pred príchodom ľudí na sezónne práce vybielili. Niekedy sa bielo aj 3 krát za leto — sezónu. Prostriedky na ničenie hmyzu dával pán. V nedeľu a vo sviatok sa právalo a obšívalo. Mládencom prali dievčatá za peniaze. Pri odchode domov preberal veci od gazdu „adjunk“.

Ľudí zobúdza ráno o 5. hodine gazda: „Dobré ráno! Ľudé stávat, stávat!“ Niektoré rodiny odchádzali celé. Z početnejších rodín chodievali na práce mládenci a slobodné dievky. V letných mesiacoch bolo možné vidieť po kopaniciach okná na chalupách pozatĺkané — „pozabíjané“ — doskami a podobne aj dvere.

Bíreši a sezonári sa skoro spriatelili. Nebývali medzi nimi žiadne konflikty. Spomedzi robotníkov bývali zvolení dvaja dôverníci, hlavne ohľadom kuchyne a stravovania.

Domov sa prišlo vlakom na stanicu do Nového Mesta nad Váhom. Zo stanice ich odvážali vozmi — furmani. Vozy bývali naložené vrecami obilia a kuframi. Na vrchu boli uložené kufre a sedeli tam aj ľudia. Ľudia si po príchode domov nakúpili múky a kúpili si aj prasa, ktoré zabili v zime. Múku kupovali v tom prípade, ak robili iba za peniaze. V zimných mesiacoch nerobili nikde. Peniaze zarobené v letných mesiacoch im plne stačili a mohli si aj nejaké odložiť. Náklady na prepravu ľudí domov hradil pán.

Mládenci brali do sveta harmoniku. Po večery sa vždy tancovalo do polnoci alebo až do jednej hodiny. Gazda ich musel mnohokrát posielat a vyhánat spať. Dievčatá tancovali bosé. Od tancovania na tehlovej podlahe mávali zodraté prsty na nohách. Starší muži hrávali po večeroch karty. Na zábavy do susedných obcí sa nechodievalo.

Z obce Dolné Srnie chodievali na práce do Rakúska a na Moravu. Na Morave to bolo okolie Mikulova, Olomouca, Valtíc, Rajhradu a Kuřima. V Rakúsku sa chodievalo do okolia Petronellu. Na plat a stravu bolo najlepšie v Rakúsku. Na stravu bolo dobre aj v Čechách, no najhoršie na Slovensku. Cez prvú svetovú vojnu bolo možné vyreklamovať robotníkov. Gazda dal pánovi mená a potrebné údaje a pán zariadil ostatné. Pasy bývali hromadné, platné jeden rok.

Za gazdov z obce Dolné Srnie chodievali títo: Gažo Ján (pred I. svetovou vojnou), Blanár Ján (bol za gazdu 33 rokov), Drobný Juraj, Revaj Ján, Havalec Štefan, Žákovíc Ján (Dolné Srnie-Hrádze), Žákovíc Ján (Sluhých), Marták Ján (na Svetských dome).

Na sezónne práce do Francúzska sa chodievalo na viac rokov. Zo zárobkov vo Francii a v Amerike postavili si u nás robotníci celú ulicu, ktorú nazývali ostatní „francúzska“ alebo aj „americká kolónia“. Na práce sa prestalo chodiť po skončení II. svetovej vojny v roku 1945 a celkom v roku 1948. V tomto období vzrástol v našom okolí počet pracovných príležitostí.

Spočiatku sa pracovalo iba za peniaze. Múka a iné základné potraviny sa dali voľne nakupovať. Neskoršie, najmä počas I. a II. svetovej vojny a po nich, vzhľadom na zásobovacie ťažkosti boli vhodnejšie naturálie. Pred vojnou si okrem zarobeného obilia mohol každý ešte aj prikúpiť od pána. Kupovali sa aj také plodiny, ktoré bolo možné drahšie predať v našej obci (napr. mak, hrach a pod.). Gazdovia si vymieňali od sezónnych robotníkov obilie na siatie. Sezónni robotníci v zime nikde nepracovali. Za zarobené peniaze si nakúpili všetko potrebné. „V žatve a pri krme“ sa pracovalo aj v nedeľu a vo sviatok. Za prácu v nedeľu dostávali „dupla plat“. V maštali sa ľudia narobili viacej ako na poli a museli aj skoro vstávať (o 4. alebo 5. hodine). Za rozsievanie umelých hnojív bol príplatok. Jarné práce sa prevádzali akordom (úkol). Futro (krmu) — zelené — kosievali futráši už

o 1. hodine v noci. Vo dne potom spali. Flašu rumu si dali na miesto, kam sa mali prekosiť a pili, až sa tam prekosili.

Kaucia sa zrážala na prvú výplatu každému à Kčs 20,—. Každý pán to však nechcel. Záležalo na zmluve.

Nemocenskú platil pán $\frac{1}{2}$ a druhú $\frac{1}{2}$ robotník. Keď bol chorý, dostával stravu normálom ako druhý robotník, ktorý pracoval. Keď chcel robotník vystúpiť z práce pre nejakú príčinu (vážnu), musel o tom doniesť potvrdenie z obce, že sa to zakladá na pravde. Cestovné domov v takomto prípade dostal uhradené od pána.

Dovolená bola neplatená. Keď niekto chcel, dostal ju. Prípadné spory medzi pánom a robotníkom riešil Úrad práce.

[Ukážka je z materiálu uloženého v Archívnom fonde SNS pod číslom 211/64.]

DŘEVĚNÉ ZÁMKY U VINAŘSKÝCH LISOVEN V ČEJČI

Jan Petrák

Výsledek celoroční namáhavé vinařské práce, víno v sudech, uložených na kantnýřích po obou stranách sklepa, vždy bylo a bude chloubou každého vinaře. Představuje také značnou část jeho movitého majetku. Když víno dozrává, stává se důležitým artiklem obchodním. Není divu, že víno v hlubokých sklepech, někde značně vzdálených od obcí, může se stát předmětem zájmu nepoctivých lidí.

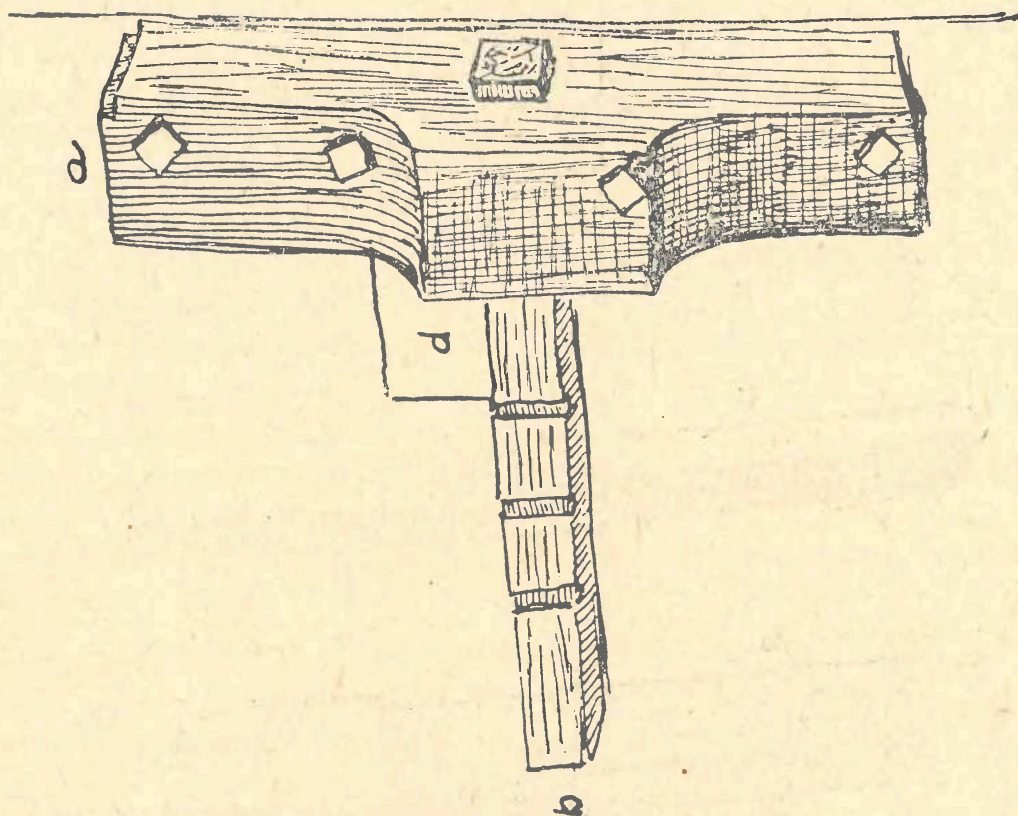
S tím ovšem počítal každý stavitel sklepa a proto i dnes, v době bezpečných dozických zámků, nalézáme na dveřích vinařských lisoven důmyslné staré zámky na několik západů, pozoruhodné práce lidových řemesníků 18. i 19. století.

V Čejči (okres Hodonín) je většina starých lisoven v údolí SSV od obce. Pro bezpečnost vína bylo nutno zajistit dveře proti vniknutí zlodějů. V několika starých lisovnách jsou důmyslné dřevěné zámky, zvané v místním nářečí „ščeňatové“. Jsou upevněny zevnitř na svislé části zárubně (na straně proti závěsům) silnými železnými šrouby. Konstrukce zámku je uložena v dubovém kvádru, jímž je napříč, tedy vodorovně prostrčena závora v podobě hranolku z tvrdého dřeva. Závora má několik závěsů, do nichž vlastní vahou zapadají menší špalíčky, západky, zvané „ščeňata“. Jimi je závora držena vysunutá tak, že brání otevření dveří. K zámku patří dřevěný klíč. Je to tyčka, dlouhá asi 25 cm, která má několik výčnělků. Chce-li vinař zámek odemknout, prostrčí ruku až po loket malým čtvercovým okénkem vedle dveří dovnitř lisovny, zastrčí klíč zevnitř do přísluš-

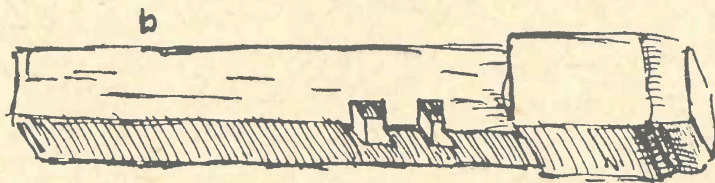
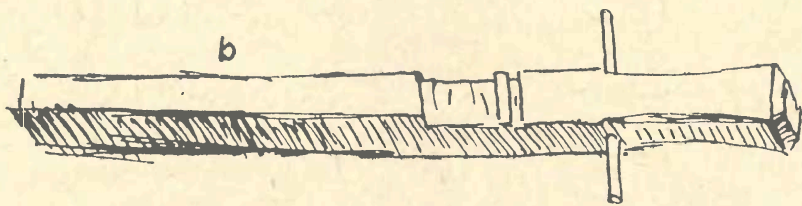
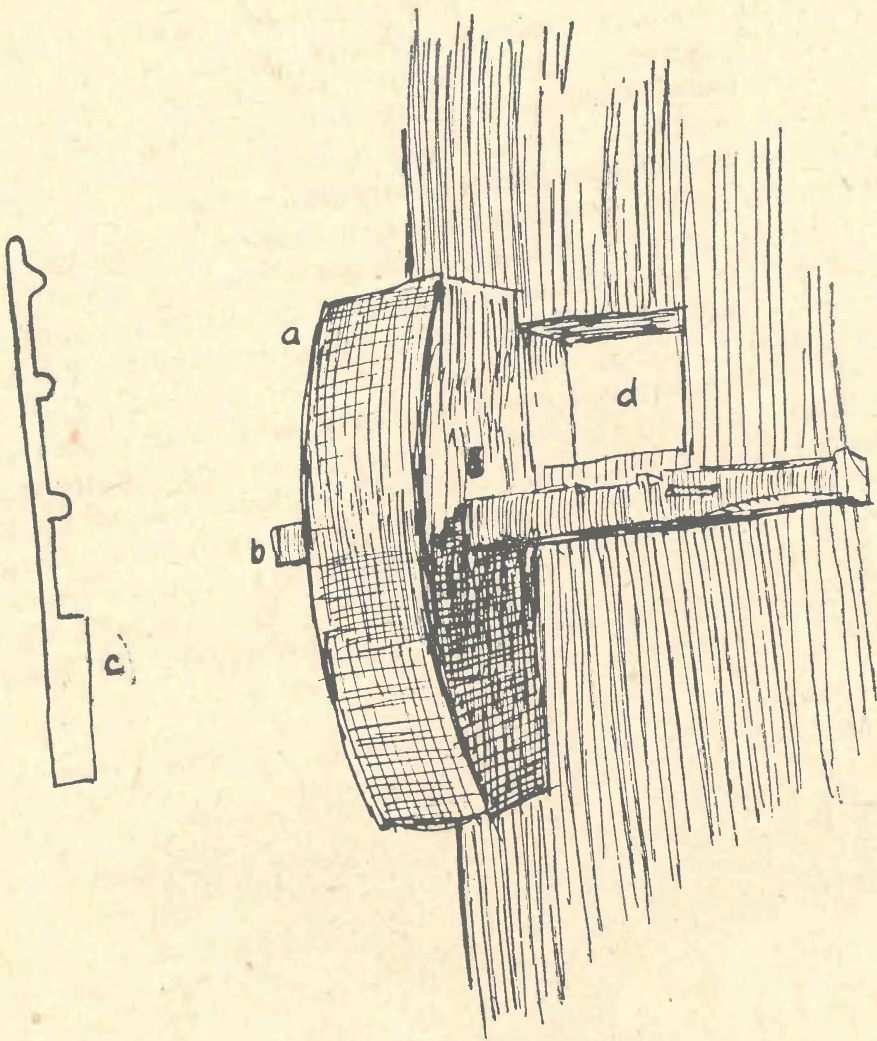
ného otvoru v zámku, otočením klíče nadzvedne západky a pak závoru odsune. Vinaři důvěřují dřevěným zámkům, proto zpravidla neopatřují dveře dalším, železným zámek. Ojedinělý důkaz důvěry v konstrukci dřevěného zámku podal vinař, jenž nabízel vědro vína tomu, kdo zapůjčeným klíčem zámek odemkne. Nikomu z přítomných se to ovšem nepodařilo, protože neznali konstrukční záhady jeho zámku.

Zámky jsou dílem řemeslníků místních nebo z blízkého okolí. Např. zámek u lisovny Jos. Holešinského č. 33 dělal Němec z Terezína, podle ústního podání asi v r. 1922, Jos. Esterkovi v č. 14 jej zhotovil kolář Bravenec z Čejče, Jakubu Holešinskému v č. 15 podle starého vzoru Zaviačič po 1. světové válce.

O starobylosti konstrukce dřevěných zámků svědčí stáří lisoven. Některé pocházejí z doby francouzské kolonizace Čejče podle Raabova plánu tereziánských reforem, o čemž svědčí vřočení na vinařských lisech v těchto lisovnách (Jan Esterka 1770, Jan Rylka 1785, Tomáš Slabý 1790). Na dveřích není stop po jiných zámcích, tudíž dřevěné zámky patřily k původnímu zařízení lisovem. Musel-li být zámek vyměněn pro stáří nebo poškození, byl nahrazen zpravidla opět dřevěným, což je důkazem, že tyto zámky se osvědčily a byly oblíbeny.

a — těleso zámku, b — závora, c — klíč, d — otvor ve zdi lisovny

POKRAČOVÁNÍ SEZNAMU PŘÍSPĚVKŮ

ke studiu života a kultury českého lidu, zaslaných dopisovateli NSČ
od 1. 7. 1965 do 22. 11. 1965

Bělík Vratislav, Mikulov:

Horácká chasa — NSČ, čj. 1565/65.

Havlíček Bedř., Kouřil J., Matýsek F., Trávníček J.:

Horní Lideč kdysi a dnes (Příspěvky k monografii jihovalašské dědiny),
59 str. — NSČ, čj. 1228/65.

Holub Josef, Sušice:

Něco o májových pobožnostech, 2 str. — NSČ, čj. 1303/65.

Kaše Miloslav, Stod:

Jak se dříve na Chodsku vařilo a jedlo. Zapomenuté pověsti z jihozá-
padních Čech — u autora.

Löffelmann Karel, Krupka:

Několik vzpomínek na spisovatele J. Š. Baara, 5 str. — NSČ, čj. 1489/65.

Pecka Jindřich, České Budějovice:

K dějinám jihočeských pěveckých spolků jako zvláštní formy společen-
ského života, 26 str., 2 fotografie — NSČ, čj. 1539/65.

Vacuřík Frant., Kobylá:

Život na Opavsku za poslední léta, zvyky, obyčeje, ukázka německého
dialektu — u autora.

37 ks fotografií starých budov a pamětihodností z Kobylé n. Vidn. —
NSČ, čj. 1544/65.

Voříšek K. Praha:

Kronika ze Stržanova (s čtenými národopisnými kapitolami) — u autora.

Zezulák Josef, Velké Pavlovice:

Svatební promluvy a promluvy při svatební hostině; 10 str., 2 foto —
NSČ, čj. 1254/65.

Darem obdržela NSČ od B. Pospíšila z Čáslavi knihu „Setí a připravování lnu“ od Viléma Janiga, vydanou r. 1861 v Praze, str. 107.

Několik dopisovatelů nám věnovalo též vlastní básně. Tyto milé pro-
jevy zájmu o literární tvorbu jsme si s poděkováním uschovali v archívu
(nebo podle přání vrátili autorům). Jejich seznam však uveřejňovat nebu-
deme, neboť se tyto práce poněkud vymykají našim odborným úkolům.

ZPRÁVY

Zpráva o činnosti Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV za rok 1965

Uplynulý rok bol pre Slovenskú národopisnú spoločnosť rokom konsolidácie pracovných podmienok. Úspešne sa zavŕšilo viacročné úsilie o získanie samostatného priestoru pre sekretariát a o jeho personálne obsadenie pracovníčkou s plným pracovným úväzkom. Tým boli vytvorené podmienky pre precíznejšie vedenie agendy, kontrolu termínov plánovaných úloh, väčšiu bezpečnosť archívneho materiálu, jeho ľahšiu evidenciu a dokumentáciu.

Počet členstva sa v priebehu roka rozšíril o novú kategóriu kolektívnych členov. Novým prijatím, vylúčením a preradením sa členská základňa ku koncu roka ustálila na tomto stave: z celkového počtu 215 členov bolo 110 riadnych, 91 dopisujúcich a 14 kolektívnych.

Slovenská národopisná spoločnosť vykonávala svoju činnosť prostredníctvom kmeňovej organizácie so sídlom v Bratislave a dvoch odbočiek stredoslovenskej a východoslovenskej s centrami v Martine a v Košiciach. Orgány Spoločnosti — výbor a predsedníctvo výboru SNS i vedenie odbočiek sa zišli k riadiacej a kontrolnej činnosti celkom na 12 pracovných schôdkach.

Kontakt riadiacich orgánov s členmi Slovenskej národopisnej spoločnosti sa udržoval prostredníctvom korešpondencie, obežníkov a osobného styku pri podujatiach odborného zamerania organizovaných Spoločnosťou.

Hlavné ťažisko úloh Slovenskej národopisnej spoločnosti spočívalo vo vedecko-popularizačnej, výskumno-zberateľskej a edičnej činnosti.

Na úseku vedecko-popularizačnej práce sa vykonalo celkom 16 prednášok — z toho v Bratislave 10, v Martine 2 a v Košiciach štyri. Prednášky oboznámili poslucháčov s najnovšími výsledkami našej národopisnej vedy a s problematikou národopisného bádania v zahraničí. V rámci vedecko-popularizačnej činnosti sprostredkovala Slovenská národopisná spoločnosť odborné inštruktáže pre individuálnych záujemcov ako i pre inštitúcie s osvetovým poslaním. Na úseku výskumno-zberateľskom organizovala a finančne zabezpečila Slovenská národopisná spoločnosť kolektívne výskumné akcie, ktorých výber bol uvedený do súladu s pracovným plánom Národopisného ústavu SAV. Vykonali sa tieto výskumy:

- výskum poľnohospodárstva na Slovensku — 5
 - výskum ľudového staviteľstva na Slovensku — 2
 - výskum pastierstva na Slovensku — 4
 - výskum zmien ľudovej kultúry v priemyselných oblastiach — 2
 - výskum tanca a detských hier — 4
 - výskum partizánskeho folklóru — 1
 - výskum ľudovej kultúry v zátopových a obrozených oblastiach — 2
- Individuálne výskumy sa nere realizovali.

Archívny fond Slovenskej národopisnej spoločnosti sa rozšíril o 20 vykúpených materiálov s rozličnou národopisnou tematikou. Materiál z výskumov a výkupov bol dokumentačne spracovaný a je deponovaný v archíve Slovenskej národopisnej spoločnosti.

Na úseku edičnej činnosti bol vydavateľstvu v Okresnom múzeu vo Zvolene zadaný na vydanie dotazník Jarmily Paličkovej-Pátkovej: „Návod na etnografický výskum výroby a spracovania textilných vlákien na Slovensku“, ktorý vyjde nákladom 500 ks začiatkom roku 1966.

Na úseku koordinácie vedeckej činnosti a reprezentácie slovenského národopisu organizovala Slovenská národopisná spoločnosť spoluúčasť kvalifikovaných národopiscov na poprednej úlohe Národopisného ústavu SAV — dejinách ľudovej kultúry na Slovensku, zaistovala sa účasť záujemcov na prebehlych už i pripravovaných konferenciách celoštátneho charakteru a nadviazali sa pracovné styky s niektorými zahraničnými národopisnými inštitúciami. V snahe zapojiť Slovenskú národopisnú spoločnosť do svetového národopisného diania urobili sa prvé kroky ku vstupu do folkloristickej organizácie UNESCO.

Valné shromáždění NSČ za rok 1964, spojené s výroční konferencií, se konalo ve dnech 14. — 15. ledna 1965 v Uherském Hradišti. Ve zprávě o činnosti NSČ, kterou přednesl předseda doc. dr. Karel Dvořák, CSc, se konstatuje, že rozhodnutí o přeměně výročních schůzí v odborné konference bylo správné. Potěšující bylo sdělení, že vědeckým společenstvem při ČSAV bylo přiznáno právo vědeckého výzkumu a že NSČ byla po-

skytnuta pro rok 1965 dotace na vědeckovýzkumnou činnost. Doc. Dvořák informoval dále valné shromáždění o oborové komisi pro etnografii a folkloristiku, v níž je Společnost zastoupena předsedou. Těžiště činnosti NSČ spočívalo v práci komisí. Změny, k nimž došlo v jejich struktuře, se ukázaly jako účelné. Výroční zpráva se dále zabývala otázkou Věstníku, činností hlavního výboru a složením Společnosti (5 členů čest-

ných, 141 členů řádných, 81 kandidátů členství, 345 dopisovatelů).

Valné shromáždění zvolilo nový hlavní výbor NSČ ve složení: doc. dr. Karel Dvořák, CSc (předseda), dr. Ján Mjartan, CSc (místopředseda), doc. dr. Vilém Pražák (místopředseda), prom. hist. Ladislav Holý, CSc (vědecký tajemník), dr. Hana Laudová, CSc (hospodář), akademik Jiří Horák, akademik Jan Eisner, doc. Richard Jeřábek, CSc, dr. Jaroslav Kramařík, CSc, dr. Josef Vařeka, CSc, dr. Helena Johnová, CSc, Zdenka Jelínková, prof. dr. Andrej Melicherčík, CSc, prom. hist. Emilie Horváthová, CSc, prom. hist. Ema Kahounová, CSc, prom. hist. Václav Frolec, CSc, prom. hist. Jitka Noušová, prom. hist. Josef Beneš, prom. hist. Soňa Švecová, doc. dr. Ján Podolák, CSc, prom. hist. Ján Kantár, prom. hist. Ján Botík.

Na výroční konferenci, která navazovala na valné shromáždění, přednesl V. Scheufler hlavní referát o problematice národopisných atlasů. Koreferáty se vztahovaly k lidovému stavitelství (V. Pražák), hudebnímu folklóru (D. Holý), tanečnímu folklóru (H. Podešvová), slovesnému folklóru (O. Sirovátko), lidovému oděvu a nábytku (A. Plessingerová), lidovému umění výtvarnému, podomácké výrobě a řemeslu (R. Jeřábek), zemědělskému nářadí (J. Kramařík), sociální kultuře, obyčejům a zvykům (K. Fojtík). Jednání konference bylo rozděleno do osmi tematických částí: 1. Lidové stavitelství (S. Kovačevičová: Výsledky geografického záznamu hlavních uka-

zatelov ľudovej architektúry na Slovensku; M. Nováková: Objekty lidové architektury zapsané do státního seznamu nemovitých kulturních památek; Š. Mruškovič: Výskum a dokumentácia ľudového staviteľstva s hladiska potrieb skanzenu vo vzťahu k úlohám prípravy etnografického atlasu; V. Pražák: K terminologii lidových staveb; J. Vařeka: Mapování větrných mlýnů v českých zemích; J. Vařeka: K otázce hranice hrázdného domu v českých zemích; V. Frolec: Příspěvek k otázce moravskoslovenských vztahů v lidovém stavitelství na území Bílých Karpat; L. Štěpánek: K problematice charakteristických znaků lidového domu venkovského v českých zemích a na Slovensku a jejich rozšíření; E. Davidová: Stručná charakteristika cikánského etnika a rozmístění typů staveb cikánského obyvatelstva na území ČSSR). 2. Hudební folklór (J. Gelnar: Otázky topografického studia písňových typů). 3. Taneční folklór (J. Důžek: Výzkum tanečnosti na Slovensku podle dotazníkové akce; J. Krasnická: Návoslovný výzkum tanců a možnost jeho použití pro mapování; F. Bonuš: Lidové divadlo a dětský folklór; P. Novák: Příprava mapy výskytu tanců z rukopisných materiálů ÚEF i tištěných sbírek). 4. Slovesný folklór (Z. Skoumalová: Slovesný folklór na Podluží). 5. Lidový oděv a nábytek (M. Ludvíková: Halena s kapucí na Moravě; Š. Todt: Zimní lidový oděv). 6. Lidové umění výtvarné, podomácká výroba a řemesla (M. Benža: Prvotná kartografizácia v Slovenskom národnom mú-

zou v Martine; Problematika prvotných ľudových zamestnání; A. Pranda: Vplyv industrializácie Kysúc na doplnkové zamestnanie roľníckeho ľudu; V. Bayer: Řemesla a domácká výroba; J. Orel: Lidová umělecká výroba; H. Landsfeld: K soupisu názvosloví lidové keramiky). 7. Zemědělské nářadí (M. Markuš: České a slovenské motyky a ich rozšírenie; E. Kahounová: K problematike mapovania vinohradníckych nástrojov). 8. Sociální kultura — obyčejje — zvyky (J. Tomeš: K otázce katalogizace obřadních a religiálních jevů lidové kultury; D. Holý — V. Frolec: Katalogizace narozeninových obyčejů u Čechů a Slováků; A. Kubeša: Zvykosloví na Valašsku).

V důsledku finančních těžkostí nemohly být referáty a diskusní příspěvky z výroční konference publikovány, jak bylo původně zamýšleno, ale jen uloženy v archívu NSČ.

Hostem zasedání byl prof. dr. Branimir Bratanić ze Záhřebu, který přednesl přehled o práci na národopisném atlase v Jugoslávii.

Příjemným doplňkem jednání byla beseda s muzikanty souboru Hradišťan. Za organizační zajištění a přátelské prostředí je třeba poděkovat zejména ředitelství Slováckého muzea a pracovníkům ONV v Uherském Hradišti.

V. Frolec — D. Slavíková

Valné shromáždění Společnosti za rok 1965 a výroční konference se uskutečnila nikoliv v lednu, nýbrž až v březnu 1966. Termín je přesunut proto, že v únoru se bude konat v

Záhřebu mezinárodní konference, věnovaná problémům národopisného atlasu Evropy a stavu etnografie v evropských zemích. Československými delegáty na této konferenci budou dr. J. Kramařík a Š. Mruškovič; po svém návratu budou účastníky Valného shromáždění informovat o výsledcích uvedené konference a o jejím přínosu pro naši práci na národopisném atlase.

Hlavní téma výroční konference bude: „Oblasti a hranice národopisných jevů v Československu“, se zaměřením na přípravné práce našeho národopisného atlasu.

Uvedená zasedání se budou konat v Poděbradech pod patronací tamějšího muzea. Přesný program a datum včas sdělíme všem členům i kandidátům. D. S.

Terénní národopisné výzkumy, umožněné subvencí ČSAV, obnovila NSČ při ČSAV po tříleté přestávce v roce 1965. Celá částka Kčs 5.000,— určená k výzkumnému účelu byla rozhodnutím hl. výboru Společnosti přidělena komisi pro zátopové oblasti, poněvadž počet narušovaných obcí v českých zemích je tak vysoký, že výzkum nemůže být v celém rozsahu zajištěn jedním pracovníkem, pověřeným tímto úkolem v Ústavu pro etnografii a folkloristiku. Výzkumy NSČ se realizovaly v těsné spolupráci s ÚEF pod vedením dr. J. Vařeky.

Dr. J. Šťastný se 4 posluchači Katedry etnografie a folkloristiky KU v Praze provedl jednotýdenní výzkum lidové hmotné kultury v zátopové oblasti na dolním toku Želivky

(ve výzkumu se bude pokračovat v dalších letech a někteří studenti jej uzavřou vypracováním diplomní práce), doc. dr. V. Pražák s dr. V. Klímou pokračovali ve výzkumu hranice názvu „sín — „dům“, jehož výsledky jsou i přínosem pro připravovaný národopisný atlas, a arch. L. Štěpánek prostudoval indikační skicu stabilního katastru ze 450 obcí, kde zjišťoval především pro mapování typy vesnic a výskyt větrných mlýnů a částečně i polygonálních stodol na Moravě a ve Slezsku.

Získaný materiál ze všech výzkumů představuje 100 karet, 450 lístků s údaji z indikačních skic stabilního katastru, studii výzkumu terminologické hranice názvu „dům“ a „sín“ (celkem 44 stran), asi 10 půdorysů a kreseb, 1 mapu uvedené terminologické hranice, materiál k mapě moravsko-slezských větrných mlýnů na poč. 19. století a na 200 dokumentárních fotografií. J. Vařeka

V rámci dopisovatelské akce byl získán velmi cenný a bohatý materiál k lidové stravě, který je nyní zpracováván. Naši dopisovatelé poslali doposud 134, vesměs velmi pečlivě vyplněných dotazníků, z nichž některé údaje budou použity hlavně při vypracovávání národopisného atlasu. K tomuto úkolu byly v oboru lidové stravy provedeny některé přípravné práce; je tříděn veškerý dosud shromážděný materiál, byly vypracovány přehledné pracovní mapy, zachycující stav údajů z literatury, dále přehledná mapa údajů získaných dopisovateli, pracuje se

na mapě přehledu materiálů shromážděných ze všech ostatních sběrů. Bude ještě třeba pořídit evidenci všech pramenů a zajistit jejich excerpci.

Jakmile budou schválena jednotlivá témata, přistoupí kolektiv zpracovávající lidovou stravu k vypracování podrobných map pro atlas. K tomu bude třeba doplnit ještě chybějící materiál, hlavně ze severních a severozápadních Čech a upřesnit některé shromážděné údaje. Jako jedno z témat budou štedrovecerní jídla, dále pravděpodobně bramborová jídla a pečivo, podle situace a potřeb i další.

Obrátíme se ještě jednou s prosbou na všechny dopisovatele, aby nám některé údaje doplnili, hlavně o dobové rozdíly, nebo aby ověřili některé názvy ap. Během dubna — června rozešleme ještě malý doplňkový dotazník, nebo požádáme jednotlivce o individuální dílčí odpovědi. Prosíme, abyste i nadále byli nápomocní. Děkujeme Vám za Vaši obětavost a ochotu. J. Štátná

Naši etnomuzikologové sdružení při hudebně-folkloristické sekci Společnosti československých národopisců a při Československém národním komitétu IFMC (International Folk Music Council) uskutečnili v r. 1965 tři pracovní porady. Z toho jedna proběhla v Brně a dvě se konaly v Bratislavě za mezinárodní účasti. Byly věnovány otázkám systematiky a klasifikace písňových nápěvů a otázkám stratigrafie lidové hudby v Karpatech.

Oborová zahraniční praxe posluchačů národopisu na filosofické fakultě University J. E. Purkyně v Brně se v roce 1965 konala v Maďarsku. Posluchači navštívili pod vedením odborného asistenta D. Holého, CSC muzea v Budapešti, Pětikostelí, Stoličném Bělehradě a Veszprému. Letošní oborová praxe v Maďarsku, stejně jako předcházející v Bulharsku a Polsku, přispěla k rozšíření praktických znalostí studentů i k navázání bližších kontaktů se zahraničními etnografickými institucemi.

Diplomové práce obhájili na Katedře etnografie a folkloristiky UJEP v Brně E. Malacka (Národopisné materiály v českých kulturně-historických časopisech 2. poloviny 19. století, anotovaná bibliografie), M. Stehlíková (Ludový odev a textil v Liptovskej Lúžnej, Liptovskej Osade a v Liptovských Revúcach), V. Pachlová (Lidové stavitelství na Telečsku a Dačicku) a M. Náplavová-Širůčková (Lidové stavitelství ve východní části jihomoravského pohraničí).

Oblastní muzeum v Gottwaldově se v r. 1965 soustředilo na svém etnografickém pracovišti především na tvorbu nových expozic, péči o sbírkové fondy a na rozvíjení výzkumu doplňkových zaměstnání na Podřevnicku.

Byly vypracovány náměty, libreta, scénáře, architektonické i výtvarné návrhy pro expozici Lidové umění na Luhačovském Zálesí v Luhačovicích a pro Pamětní síň Františka

Bartoše v Gottwaldově-Mladcové. Obě expozice budou realizovány v roce 1966. Specializovaná etnografická expozice: Podomácká výroba dřevěného nářadí na Podřevnicku ve vizovickém státním zámku byla rozšířena o polovinu dosavadní výstavní plochy, na níž byla instalována dokumentace "draxléřství" — podomáckého soustružení dřeva a ukázky současné produkce ÚLUVu korespondující některými rysy s vystaveným materiálem etnografickým.

Získáním a vybavením nových depozitních prostor byly zajištěny podmínky pro definitivní a přehledné uložení sbírkového fondu, který na úseku etnografie již překročil hranici 10 000 inventárních čísel. Po provedených přesunech a úpravách jsou tedy v současné době studijní sbírky etnografického pracoviště odděleně dislokovány ve Vizovicích (dřevo, část keramiky), v Malenovicích (dřevo, pletiva, textil, keramika, sklo, kraslice) a v Luhačovicích (kompletní fond bývalého městského muzea: sbírka A. a F. Václavíka).

Systematický výzkum doplňkových zaměstnání, započatý v roce 1963, pokračoval studiem a dokumentací „draxléřství“ v Držkové, Fryštáku-Horní Vsi a Lukovečku, zpracování slámy v Neubuzi, Březové a Halenkovicích, výroby dřevěného polního nářadí ve Vlčkové a Chrastěšově. Podle potřeby byly prováděny výzkumy záchranné, které spolu s organizovanou činností školních vlastivědných kroužků obohatily sbírky o cenné exponáty.

Výsledky výzkumů byly zpracovány do výzkumových zpráv. Výsledky studia „draxléřství“ byly zveřejněny formou expozice.

Do tisku byl předán rukopis bibliografického přehledu etnografických a folkloristických příspěvků v Luhačovských Listech a Luhačovském lázeňském zpravodaji.

V současné době je věnována plná pozornost vydání sborníku K počtě Františka Bartoše a uspořádání celostátní konference k 60. výročí úmrtí Františka Bartoše. Konference se uskuteční v Gottwaldově 8. a 9. září 1966. Její podstatná část bude věnována problematice studia etnografických oblastí. Podrobné informace o bartošovské konferenci v Gottwaldově budou publikovány v dalších číslech Věstníku. K. Pavlišťík

Krajské středisko lidového umění ve Strážnici vydalo v prosinci 3 — 4 číslo Národopisných aktualit 1965. U KSLU je možno si rovněž objednat předcházející čísla NA 1 další publikace, které jsou v omezeném množství na skladě: F. Bonuš, Z Beskyd na obě strany (O lidových písních, tanci a hudbě východní Moravy, Slezska a západního Slovenska), Gottwaldov 1959; F. Bonuš, Mezi dvěma slunovraty (Kapitoly o našich zvycích, obřadech a výročních slavnostech), Gottwaldov 1959; Z. Jelínková, Lidové tance a taneční hry na Podluží, Strážnice 1962; J. Markl - F. Dobrovolný, Lidové hudební nástroje v ČSSR (katalog expozice), Strážnice 1960; L. Rutte, Gajdy a gajdošské

tradice na Valašsku a Slovácku, Strážnice 1964.

Národopisný věstník československý začne od roku 1966 znovu vydávat Národopisná společnost československá při ČSAV. Bude vycházet jako ročenka, zaměřená na otázky československého a slovanského národopisu. Obsáhlá cizojazyčná resumé umožní použít NVČ pro výměnný styk se zahraničím. Redakce se obrací na vedení jednotlivých národopisných institucí i na členy a dopisovatele NSČ a SNS, aby propagovali vhodnou formou NVČ a pomohli při jeho odbytu. Malý zájem by mohl ohrozit (z finančních důvodů) pravidelné vycházení NVČ.

Slovácké muzeum v Uherském Hradišti vydalo v prosinci 3. svazek edice Kultura a tradice: František Dostál — Alena Jeřábková, Moravský lid v díle Františka Kalivody. (Cena 10,— Kčs).

Retrospektivní bibliografie české a moravské etnografie a folkloristiky, jejíž vydávání dosud zajišťovala NSČ ve formě bibliografické přílohy svých Zpráv a Věstníku, bude vycházet v ofsetovém provedení neperiodicky (asi dvakrát do roka) péčí Katedry etnografie a folkloristiky University J. E. Purkyně v Brně. Jako 1. svazek vyšel v prosinci 1965 Soupis bibliografií české a slovenské etnografie a folkloristiky vydaných v letech 1945 — 1963 (266 anotova-

ných záznamů], který sestavila Alena Jeřábková. Cena tohoto svazku je 4,— Kčs. V tisku je 2. svazek, obsahující Soupis národopisných příspěvků v regionálních časopisech Moravského Valašska (786 anotova-

ných záznamů], sestavený Richardem Jeřábkem za spolupráce posluchačů katedry. K odběru bibliografií je možno se přihlásit u Katedry etnografie a folkloristiky UJEP v Brně, A. Nováka 1.

DOTAZY

Halí, belí... (Dotaz č. 4)

K současně uveřejňovanému příspěvku o českých a slovenských ukolébavkách naše dopisovatele zdvořile žádáme o pomoc při soupisu těchto dokladů. Zvláště bychom uvítali kompletní záznamy (nápěv i text); posílejte však i samotné texty nebo i pouhé incipitové seznamy — výčet počátečních veršů ukolébavek. Uveďte pokud možno kde, kdy a od koho byl záznam pořízen, žije-li ukolébavka v tradici apod. Také za připomínky, že Vaše záznamy se kryjí s určitým publikovaným materiálem budeme vděční a rovněž za zprávy na koho bychom se v tomto směru měli ještě obrátit. Odpovědi posílejte na adresu redakce. D. Holý

Dotaz č. 5

Vyskytují se nebo vyskytovaly se ve vašem kraji samostatně stojící komory? Údaje o těchto stavbách zašlete laskavě na adresu redakce.

V. Frolec

Dotaz č. 6

1. Znáte ze své obce nebo z okolí úly v lidské nebo zvířecí podobě, popřípadě úly zdobené vyřezanými lidskými nebo zvířecími maskami?
2. Jaké jsou náměty těchto řezeb a jaký je jim připisován význam?
3. Kdo a kdy tyto úly zhotovoval?
R. Jeřábek

Dotaz č. 7

1. Jak nazýváte oblast, v níž žijete (např. Valašsko, Horňácko, Podluží apod.) a její obyvatele (Valaši, Horňáci aj.)?
2. Jak nazývají nebo dříve nazývali tuto oblast a její obyvatele lidé z okolních krajů?
3. Jak přezdíváte nebo nazýváte obyvatele okolních obcí (podle národnostní příslušnosti, zvláštností v nářečí, zaměstnání, kroji apod.)?
4. Jak přezdívají nebo nazývají v okolních obcích obyvatele vaší vesnice?

(Odpovědi zasílejte na adresu:
Katedra etnografie a folkloristiky
UJEP v Brně, A. Nováka 1.)

OBSAH

Úvodem	3
D. Holý: Možnosti kartografování etnomuzikologického materiálu	5
A. Jeřábková: Typy mužských pokrývek hlavy na Valašsku, jejich lidové názvy a návrh odborné terminologie	15
K. Páral: Národopisné okrsky severovýchodně od Brna	31
Š. Margetin: Sezonárstvo v podjavorinskej oblasti	34
J. Petrák: Dřevěné zámky u vinařských lisoven v Čejči	40
Pokračování seznamu příspěvků ke studiu života a kultury českého lidu, zaslaných dopisovateli NSČ od 1. 7. 1965 do 22. 11. 1965	43
Zprávy	44
Dotazy	51

INHALT

Einleitend	3
D. Holý: Die Möglichkeiten das ethnomusikologische Material zu kartographieren	5
A. Jeřábková: Typen der männlichen Kopfbedeckungen, ihre volkstümlichen Namen und Entwurf einer Fachterminologie	15
K. Páral: Ethnographische Gebiete nordöstlich von Brno (Brünn)	31
Š. Margetin: Die Saisonarbeit im Gebiet von Javorina	34
J. Petrák: Hölzerne Türschlösser der Kelterhäuser in Čejč	40
Verzeichnis der Beiträge zum Studium des Lebens und der Kultur des tschechischen Volkes, die an die Zeitschrift NSČ von Korrespondenten in der Zeit von 1. 7. 1965 — 22. 11. 1965 eingesandt wurden	43
Informationen	44
Anfragen	51

V Ě S T N Í K

Národopisné společnosti československé při ČSAV
a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV

Adresa: Národopisná spoločnosť československá při ČSAV,
Praha 1, Malá Strana, Všešrdova 2.

Adresa redakce: Brno, Arna Nováka 1.

Složení redakční rady:

Václav Frolec - vedoucí redaktor, Lubica Droppová, Karel Dvořák,
Dušan Holý, Josef Jančář, Richard Jeřábek, Helena Johnová,
Jaroslav Kramařík, Adam Pranda, Oldřich Sirovátka,
Josef Tomeš, Josef Vařeka.

Obálka: Josef Kiesewetter. — Uzávěrka 6. 12. 1965.

Citace: Věstník NSČ.

Tisk: Grafia n. p. Brno — provozovna 24 Kyjov.